

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
ФАКУЛЬТЕТ СУСПІЛЬНИХ НАУК
КАФЕДРА ПОЛІТОЛОГІЇ І ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

АСЛАНОВ ТИБЕРІЙ ЕДУАРДОВИЧ

**НАЦІОНАЛЬНІ ІНТЕРЕСИ УКРАЇНИ ТА ОСНОВНІ ЗАСАДИ ЇЇ
ПОЛІТИКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ**

052 – Політологія

Дипломна робота на здобуття освітнього ступеня магістра

Науковий керівник:
**Червеняк Кристина
Тарасівна**
кандидат політичних наук

Ужгород – 2024

Регистрація 104

(номер)

«29» листопада 2024 р. Л. Тамна Товварич

(підпис лаборанта кафедри)

(прізвище, ініціали)

Дипломна робота допущена до захисту

Завідувач кафедри політології і державного управління

[підпис]
(підпис)

Анатолій КЛЮЧКОВИЧ

(ім'я, прізвище)

доктор політичних наук, професор

(науковий ступінь, вчене звання)

«02» грудня 2024 р.

Рецензент

[підпис]

(підпис)

Михайло Зам

(ім'я, прізвище)

к. і. н., доц.

(науковий ступінь, вчене звання)

Faculty of the Social Sciences
Political Science and Public Administration Department

Tiberiy Aslanov

**NATIONAL INTERESTS OF UKRAINE AND THE MAIN
FUNDAMENTALS OF ITS NATIONAL SECURITY POLICY
AT THE PRESENT STAGE**

Graduate thesis of master's degree

Supervisor: PhD Krystyna Cherveniak

ABSTRACT

The national security of a state is closely intertwined with its national interests. In fact, this is an inextricable relationship: without awareness of the national interests of a state, it is impossible to form and implement the fundamentals of its national security policy, and without a national security system, it is impossible to guarantee the protection and implementation of its national interests; timely identify and adequately respond to potential or real challenges and threats to these interests. All this increases the interest of the political science community in the scientific rethinking of national interests and national security of the state as socio-political categories.

For the Ukrainian state at the present stage, the problem of protecting and realizing its national interests, and in general the problem of national security, is extremely acute, since our state has become a direct object of external aggression from Russia. That is why the consideration of the concept of national interest and the fundamentals of Ukraine's national security policy additionally updates this master's thesis.

The aim of the master's thesis: comprehensive analysis of Ukraine's national interests and the fundamentals of its national security policy in the context of their optimization in modern conditions.

In the context of this general aim, the author solves the following *tasks*:

- to establish the essence of the concepts of «national interest» and «national security»;
- to determine the features of the relationship and mutual influence that exists between national interests and national security of the state;
- to characterize the formation of the concept of Ukraine's national interests, its reassessment and public awareness at the current stage;
- to determine the legal foundations of the state policy of national security of Ukraine and its main fundamentals;
- to outline ways to optimize the fundamentals of the state policy of national security of Ukraine in accordance with existing threats to national interests.

The object of research is national interests and national security of the state as interrelated socio-political categories.

The subject of research is national interests and fundamentals of national security policy of Ukraine.

Structure of the thesis includes an introduction, three chapters, conclusions and bibliography (55 titles).

Key words: national interest, national security, national security of the state, state policy of national security, threats to national interests, threats to national security, fundamentals of Ukraine's national security policy, Ukraine.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. Теоретико-методологічні основи дослідження взаємозв'язку національних інтересів та національної безпеки держави	10
1.1. Поняття «національний інтерес» і «національна безпека» як соціально-політичні категорії	10
1.2. Захист і реалізація національних інтересів як основа політики національної безпеки держави	19
РОЗДІЛ 2. Політика у сфері забезпечення національної безпеки України на сучасному етапі	29
2.1. Становлення концепції національних інтересів України	29
2.2. Правові основи державної політики національної безпеки	38
РОЗДІЛ 3. Оптимізація засад державної політики національної безпеки України відповідно до існуючих загроз національним інтересам	47
ВИСНОВКИ	55
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	61

ВСТУП

Актуальність дослідження. Національна безпека держави знаходиться у тісному синтезі з її національними інтересами, тобто інтегрованими й усвідомленими уявленнями про пріоритети кожного громадянина, суспільства і держави у цілому. Ці пріоритети є визначальними для розвитку суспільства та держави, однак не можуть бути забезпечені без проведення єдиної, централізованої політики у сфері забезпечення національної безпеки країни. Фактично це нерозривний взаємозв'язок: без усвідомлення національних інтересів держави неможливо формувати і втілювати засади її політики національної безпеки, а без системи національної безпеки держави неможливо гарантувати захист і реалізацію її національних інтересів, своєчасно виявляти та адекватно реагувати на потенційні чи реальні виклики та загрози цим інтересам. Все це посилює зацікавленість політологічної спільноти до наукового переосмислення національних інтересів та національної безпеки держави як соціально-політичних категорій у їх тісному зв'язку.

Для Української держави на сучасному етапі проблема захисту та реалізації її національних інтересів, загалом проблема національної безпеки стоїть надзвичайно гостро, оскільки наша держава стала безпосереднім об'єктом зовнішньої агресії з боку Росії. Крім того, накопичені роками внутрішні протиріччя посилюють небезпеку і загрози уже всередині країни.

З метою подолання внутрішніх протиріч у взаємодії громадян, суспільства і держави, для захисту їх прав і законних інтересів та основних сфер життєдіяльності, необхідно чітко сформулювати життєво важливі національні інтереси України, а також ввести й узгодити їх з стратегією національної безпеки держави. Адже без цього майже неможливо вибудувати ефективну безпекову модель. Саме тому розгляд сучасного бачення концепції національних інтересів та засад політики національної безпеки

України, які базовані на ній, додатково актуалізує дану дипломну роботу магістра з практичної точки зору як своєчасну і необхідну.

Мета дослідження – комплексний аналіз національних інтересів України та засад її політики національної безпеки з точки зору їх оптимізації відповідно до сучасних умов.

Мета зумовила постановку наступних дослідницьких **завдань**:

- встановити сутність понять «національний інтерес» та «національна безпека»;
- визначити особливості взаємозв'язку та взаємовпливу, що існує між національними інтересами та національною безпекою держави;
- охарактеризувати становлення концепції національних інтересів України, її переоцінку та суспільне усвідомлення на сучасному етапі;
- визначити правові основи державної політики національної безпеки України та основні її засади;
- окреслити шляхи оптимізації засад державної політики національної безпеки України відповідно до існуючих загроз національним інтересам.

Об'єкт дослідження – національні інтереси та національна безпека держави як взаємопов'язані соціально-політичні категорії.

Предмет дослідження – національні інтереси та засади політики національної безпеки України.

Методи дослідження. Методологія роботи визначалася характером та змістом, науковими завданнями та системними особливостями об'єкта і предмета дослідження, тому становить цілий комплекс загальнологічних, загальнонаукових і спеціально-наукових методів.

Теоретичне осмислення окремих аспектів взаємозв'язку національних інтересів та національної безпеки держави спонукало до використання загальнологічних методів абстрагування й узагальнення, індукції і дедукції, аналізу і синтезу. Щодо загально- та спеціально-наукової методології, то

були використані наступні методи: історичний метод – при огляді сутності понять «національний інтерес» та «національна безпека», а також у процесі аналізу становлення концепції національних інтересів України та правових основ її державної політики національної безпеки; системний і структурно-функціональний методи – для формування уявлення про взаємозв'язок та взаємовплив, що існує між національними інтересами та національною безпекою держави, а також для розуміння складових національної безпеки держави та її місця у системі міжнародної безпеки; проблемний (ситуаційний) аналіз – у контексті окреслення шляхів оптимізації засад державної політики національної безпеки України відповідно до сучасних умов тощо.

Ступінь наукового вивчення проблеми. При підготовці даної дипломної роботи магістра було опрацьовано широке коло джерел: наукові монографії, навчальні посібники, наукові розробки та наукові статті українських і зарубіжних дослідників, опубліковані на сторінках наукових видань України або у мережі Інтернет. Значним є коло первинних джерел інформації: нормативно-правові акти, результати соціологічних опитувань і досліджень тощо.

Теоретико-методологічні основи дослідження взаємозв'язку національних інтересів та національної безпеки держави знайшли відображення у доробках наступних вчених: С. Андрущенко [1], Л. Казакова [9], А. Качинський [10], О. Лемак [14], Н. Москальова [20], О. Мотайло [21], Б. Парахонський [25], Г. Ситник та М. Орел [46], Г. Ситник [47], О. Харун і Т. Рожок [51] та деякі інші.

До аналізу політики у сфері забезпечення національної безпеки України на сучасному етапі вдавалися такі дослідники як: А. Лясота [16], О. Матета [17], Ф. Медвідь [18], В. Павленко [24], О. Резнікова [43], М. Співак [49], О. Шульга [52] тощо. Однак переважну більшість джерел, на яких базується аналіз сучасної політики забезпечення національної безпеки

України, становлять первинні джерела – нормативно-правові акти [5, 12, 26-42] та результати соціологічних досліджень [19, 48].

Проблема оптимізації засад державної політики національної безпеки України відповідно до існуючих загроз національним інтересам розкривається у публікаціях таких авторів: О. Валецький [6], В. Дергачова та М. Савельєв [6], О. Резнікова [43], А. Рубан [44-45], М. Сунгуровський [50] та інших. Водночас, варто також зауважити, що виділена проблема є недостатньо розробленою, особливо у частині вироблення практичних кроків до оптимізації засад державної політики національної безпеки, які б відповідали сучасним та майбутнім загрозам національним інтересам України.

Наукова новизна здобутих результатів. Узагальнено попередні дослідження зарубіжних та українських науковців щодо розуміння понять «національний інтерес» та «національна безпека». Подальшого розгляду набуло теоретичне осмислення становлення концепції національних інтересів України та правових основ її державної політики національної безпеки. Виявлено шляхи оптимізації засад державної політики національної безпеки України відповідно до існуючих загроз національним інтересам.

Теоретичне та практичне значення дослідження. Теоретичні узагальнення та висновки дослідження можуть бути використані: 1) як основа для подальших наукових розробок визначеного питання; 2) в освітньому процесі закладів вищої освіти під час викладання спеціалізованих навчальних дисциплін, що торкаються питань національної безпеки; 3) органами публічної влади для подальшого удосконалення засад державної політики національної безпеки України тощо. Практичне значення роботи полягає у формулюванні конкретних шляхів подальшої оптимізації засад державної політики національної безпеки України відповідно до існуючих загроз національним інтересам.

Структура дипломної роботи магістра. Дана дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел (55 позицій).

У першому розділі *«Теоретико-методологічні основи дослідження взаємозв'язку національних інтересів та національної безпеки держави»* детально охарактеризоване розуміння понять «національний інтерес» та «національна безпека», визначено особливості їх взаємозв'язку та взаємовпливу.

У другому розділі *«Політика у сфері забезпечення національної безпеки України на сучасному етапі»* проаналізовано становлення концепції національних інтересів України, її переоцінку та суспільне усвідомлення на сучасному етапі; охарактеризовано правові основи державної політики національної безпеки України та основні її засади.

Третій розділ проблемно зосереджений на окресленні шляхів оптимізації засад державної політики національної безпеки України відповідно до існуючих загроз національним інтересам.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

1.1. Поняття «національний інтерес» і «національна безпека» як соціально-політичні категорії

Поняття «національний інтерес» і «національна безпека» як соціально-політичні категорії тісно між собою пов'язані. Адже, якщо не усі, то більшість підходів до забезпечення національної безпеки держави ґрунтуються на усвідомленні, формуванні, затвердженні та реалізації національних інтересів, де останнє є складним процесом, який потребує уваги не лише державних інститутів, але й суспільства у цілому. Про цей взаємозв'язок та його особливості і буде йти мова у цьому розділі нашого дослідження.

Однак розпочати варто з усвідомлення сутності використовуваних понять. Термін «національний інтерес» виник ще у XVI столітті. На початку епохи Нового часу це поняття вживалося переважно щодо зовнішньої політики і сприймалося як «державний» / «національний» / «всенародний» інтерес. Існує два підходи до тлумачення національного інтересу – ідеалістичний та реалістичний. В американській політології виокремлюють ще суб'єктивний підхід, у розумінні якого зовнішня політика, як і національні інтереси держав визначені суб'єктивними інтересами політиків [20, с. 29].

Теорія національних інтересів ґрунтується на роботах американського політолога німецького походження Г. Морґентау. Він є представником саме реалістичного підходу. Вчений вважає, що основою зовнішньої політики будь-якої держави є концепція національного інтересу як універсального закону такої політики, а отже, «моральною є лише та політика, яка відповідає

вимогам національного інтересу, як закон всесвітнього тяжіння є універсальним законом природи» [53, с. 257]. З національного інтересу він виводить сутність та цілі політики, а «тип інтересу, що визначає політичні дії в конкретний історичний період, залежить від політичного й культурного контексту, у межах якого формується зовнішня політика» [53, с. 320]. Політична влада та національний інтерес – нерозривні і у цьому особливість політичної, а особливо зовнішньополітичної сфер. На противагу цьому ідеалістичний підхід обґрунтовував 28-й Президент США В. Вільсон. Він вважав, що політика, яка заснована на національних інтересах, не враховує моральних цінностей і установок, що побутують у суспільстві і громадській думці, а тому в основі зовнішньої політики повинні стояти моральні принципи, а не національні інтереси як щось, на його думку, аморальне [55].

У широкий науковий обіг поняття «національний інтерес» увійшло у 1935 р., коли термін був включений до Оксфордської енциклопедії соціальних наук. У загальному розумінні, як підкреслюють науковці Г. Ситник і М. Орел, у національних інтересах знаходять відображення наступні детермінанти:

«рівень та особливості культурного, соціально-економічного та суспільно-політичного розвитку;
 географічне положення країни та її ресурсні можливості;
 національно-історичні традиції;
 потреби в забезпеченні суверенітету та територіальної цілісності» [46, с. 66].

Фактично, національні інтереси повинні одночасно бути спрямовані на забезпечення виживання і прогресивного розвитку окремої особи, цілого суспільства і держави як політичного інституту. Вони є фундаментальним джерелом формування стратегічних мети, завдань і напрямів розвитку нації (у політичному значенні розуміння цього терміну). Невизначеність і значні розбіжності при визначенні національних інтересів – ознака несконсолідованості такої нації [47, с. 267-268].

По суті, національний інтерес – це інтегральне вираження інтересів усіх членів суспільства, які мають бути реалізовані через політичну систему, і поєднує у собі інтереси держави з інтересами окремої особи та інтересами різних суспільних груп [1, с. 85].

У цьому ж контексті, але більш деталізовано розуміють сутність національних інтересів американські дослідники Ч. Лерч і А Саїд. Вони підкреслюють, що ціннісне наповнення національних інтересів ґрунтується на п'яти видах «добра»:

- 1) добро окремих громадян;
- 2) добро суспільства у цілому;
- 3) добро держави;
- 4) добро соціально зацікавлених груп у державі;
- 5) добро уряду і його членів [47, с. 303-306].

Український дослідник Б. Парахонський зазначає: «Під національними інтересами слід розуміти природну потребу або прагнення суспільства до такого стану, який забезпечує його нормальне існування та розвиток. Суспільство відповідно до усвідомлення власних потреб створює механізми забезпечення своїх інтересів, насамперед – державу та систему влади» [25, с. 5].

Реалізація національних інтересів держави фактично гарантує збереження її суверенітету і територіальної цілісності, національних цінностей, прогрес суспільно-політичного і соціально-економічного розвитку. Саме тому національні інтереси мають складну структуру й ієрархію та можуть бути класифіковані за різноманітними ознаками [46, с. 68].

Так, на формування множини національних інтересів об'єктивно впливають чинники зовнішнього середовища (ті, що визначаються тенденціями геополітичної ситуації) та внутрішнього середовища (того, у якому перебуває країна та нація на даному історичному етапі розвитку). У цьому контексті політологи зазначають, що поняття «національний інтерес»

має геополітичний, внутрішньополітичний та ідеологічний аспекти. Геополітичний аспект національних інтересів включає збереження суверенітету й територіальної цілісності держави, визначення її місця та ролі у геополітичному просторі, підтримання балансу сил через міжнародні інституції тощо. Внутрішньополітичний аспект національних інтересів передбачає забезпечення стабільного прогресивного розвитку держави і суспільства, у тому числі забезпечення політичної стабільності, сталий економічний розвиток, підвищення рівня життя населення. Ідеологічний аспект національних інтересів полягає у обґрунтуванні різних ідеологічних версій до трактування змісту цих інтересів (наприклад, через ідеологію ізоляціонізму, солідаризму, виживання тощо) [51, с. 137].

Традиційно національні інтереси поділяються на внутрішні та зовнішні. При цьому, певною мірою внутрішні національні інтереси відображають безпосередні потреби існування і розвитку особи, суспільства і держави, а зовнішні виступають додатковими умовами для задоволення цих потреб [46, с. 70]. Хоча, як влучно підкреслює науковець Ф. Медвідь, «такий поділ є до певної міри умовним, оскільки будь-який національний чи національно-державний інтерес має, як правило, внутрішні, і зовнішні аспекти» [18, с. 785].

Крім цього, залежно від ступеня впливу на політичну, економічну, військову та інші сфери функціонування держави, її національні інтереси класифікують:

- 1) за ступенем важливості – на життєво важливі, другорядні і критичні інтереси;
- 2) за ступенем стійкості – на стратегічні, оперативні і тактичні інтереси [18, с. 785].

Життєво важливі національні інтереси формуються протягом історичного становлення нації-держави як суб'єкта міжнародного права [18, с. 785]. Це такі інтереси, як, наприклад: захист суверенітету та національної державності; збереження територіальної цілісності; створення і забезпечення

системи національної безпеки й оборони; інтеграція держави у регіональні та глобальні системи безпеки, економічні і політичні співтовариства тощо.

Стратегічні інтереси є довгостроковими щодо обраного курсу розвитку держави. Як правило, загроза цим національним інтересам тотожна загрозі її життєво важливим інтересам. Визначення стратегічних національних інтересів – це консолідований результат спільного інтелектуального пошуку науковців, представників громадянського суспільства та політичного керівництва, а їх юридичне оформлення – це результат спільної праці усіх гілок влади. Оперативні (середньострокові) інтереси формуються для вирішення окремих проблем реалізації стратегічних інтересів; перші є засобами впровадження других. Тактичні (короткострокові) інтереси є допоміжними до оперативних і зникають з вирішенням останніх [18, с. 786].

Термін «національна безпека» як політична категорія був вперше використаний у 1904 р. 26-им Президентом США Т. Рузвельтом у його посланні до Конгресу. Широкого застосування у теоретичній і практичній політології набув після Другої світової війни, перш за все, з прийняттям у США у 1947 р. закону «Про національну безпеку» [54]. Цей нормативно-правовий акт визначив національну безпеку як «інтеграцію питань внутрішньої, зовнішньої та воєнної політики в інтересах вироблення урівноваженого підходу до розв'язання проблеми використання США різних засобів – воєнних і невоєнних – у своїй зовнішній політиці для забезпечення власної безпеки» [46, с. 80]. Таким чином, тут акцентується увага на зовнішньополітичному аспекті національної безпеки США.

Раніше термін «національна безпека» дуже часто ототожнювався з безпекою саме зовнішньою [11, с. 56], де центральною виступала її військово-політична складова, однак це не зовсім коректно для сучасності. Сьогодні існує велика кількість підходів до розуміння цього поняття, що пояснюється широтою і багатокomпонентністю цієї категорії, а також її конкретно-історичним характером. Однак при усій їх різноманітності, можна виокремити її головну властивість: її розглядають (як і національні інтереси,

до речі) у тріадному вимірі щодо людини, суспільства і держави. Це дає змогу виокремити об'єкти національної безпеки і виділити для кожного з них критерії її гарантування:

- 1) об'єкт – людина/громадянин; критерії гарантування безпеки – захист життя та гідності, конституційних прав і свобод, безпечних умов життєдіяльності;
- 2) об'єкт – суспільство; критерії гарантування безпеки – захист морально-етичних, духовних, культурно-історичних, матеріальних цінностей і благ;
- 3) об'єкт – держава; критерії гарантування безпеки – захист конституційного ладу, територіальної цілісності та недоторканості, державного суверенітету.

Крім того, поняття «національна безпека» відображає також провідну роль нації (політичної, громадської спільноти) і держави, які виступають носіями інтересів розвитку суспільства і особи. Так, на думку українського дослідника О. Лемака, саме від змісту поняття «нація» можна виходити на визначення поняття «національна безпека». Науковець стверджує, що усунення загроз щодо національних інтересів, які є концентрованим утіленням і розумінням національної ідеї, фактично є проявом забезпечення національної безпеки держави, де національна безпека – це безпека всіх і кожного, хто проживає на території України [14, с. 40]. Додатково, держава відіграє роль важливого суб'єкта міжнародних відносин і основного суб'єкта забезпечення національної безпеки.

У загальному, на практиці сутністю поняття «безпека» є насамперед відсутність небезпеки. Науковець А. Рубан визначає безпеку як здатність задовольняти усі необхідні для самозбереження, самовідтворення та самовдосконалення потреби з мінімальним ризиком для базових цінностей. При цьому базові цінності включають займану територію та історично апробований уклад життя конкретної спільноти, а ризик – це міра небезпеки (конкретної чи очікуваної) [45, с. 59]. Трохи конкретніше тлумачить поняття

«безпека» Українська енциклопедія державного управління: це такий стан системи, який забезпечує її цілісність, стабільність, здатність ефективно функціонувати і постійно, стало розвиватися, можливість надійно захищати усі її елементів (об'єкти, підсистеми, сфери,) від будь-яких зовнішніх і внутрішніх деструктивних дій. Тобто в українській мові найчастіше слово «безпека» тлумачиться як стан, коли відсутні загрози, коли немає необхідності захищатися від чого-небудь, коли немає потреби відволікатися від справ на убезпечення себе [7, с. 42].

Історично сформувалися два підходи до розуміння національної безпеки як соціального явища. Згідно з першим підходом, абсолютною цінністю з точки зору національної безпеки є захист прав і свобод людини/індивіда, а тому забезпечення безпеки людини/громадянина визнається пріоритетнішим, ніж забезпечення безпеки суспільства та держави чи її інститутів. Натомість, у другому підході акцентується увага на пріоритетності забезпечення безпеки саме державних інститутів та інституцій, що водночас вважають системоутворювальними чинниками забезпечення національної безпеки. Останній підхід покладено в основу державних політик та механізмів забезпечення національної безпеки більшості країн світу, зокрема і США [46, с. 76-77]. Відповідно, прихильники одного та іншого підходів принципово по-різному розуміють термін «національна безпека».

В Україні термін «національна безпека» з'явився на законодавчому рівні у 1992 р. з прийняттям Концепції національної безпеки України (утратила чинність). У ній зазначалося, як підкреслює науковець І. Корж, що національна безпека – це «стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави від внутрішніх і зовнішніх загроз, що є необхідною умовою збереження та примноження духовних і матеріальних цінностей» [13, с. 70]. Такими, що потребують захисту були визнані права і свободи громадянина; духовні та матеріальні цінності суспільства;

суверенітет, конституційний лад, територіальна цілісність і недоторканність кордонів держави [13, с. 70].

Науковець В. Антонов під національною безпекою України розуміє стан захищеності життєво важливих інтересів людини та громадянина, суспільства й держави, коли забезпечений сталий розвиток суспільства, своєчасно виявляються, запобігаються та нейтралізуються реальні і потенційні загрози національним інтересам України [2, с. 33]. Дослідниця Л. Казакова пропонує розуміти національну безпеку України «не тільки з погляду її військового складника, тобто дій держави щодо захисту державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних і потенційних загроз, а і як діяльність держави щодо забезпечення захисту прав і свобод людини та громадянина в межах національної території та на міжнародному рівні» [9, с. 131].

Чинний Закон України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII термін «національна безпека України» визначає наступним чином: «захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз» [28]. Це ще раз підкреслює той факт, що базисним поняттям національної безпеки держави є поняття національні інтереси і вони є взаємопов'язаними (про це детальніше йтиметься у наступному підрозділі).

Дослідники Г. Ситник і М. Орел у своїй монографії підкреслюють існування різних рівнів національної безпеки і виділяють її види. Зокрема наголошується, що існує три взаємозалежні рівні національної безпеки:

- 1) рівень безпеки людини (громадянина);
- 2) рівень безпеки суспільства;
- 3) рівень безпеки держави [46, с. 94-95].

При чому, вони є змінними величинами як окремо, так і у сукупності, адже тісно між собою пов'язані, оскільки безпека на одному рівні залежить від забезпечення безпеки на інших.

Щодо видів національної безпеки, то їх найчастіше виділяють два – внутрішня і зовнішня. Внутрішня безпека – це «міра (рівень, ступінь) захищеності буття людини (індивіда), соціальних груп, суспільства та державних інститутів від небезпек, джерелами яких є процеси, явища, події тощо, а також дії (бездіяльність) юридичних та фізичних осіб, які розміщені *в межах* території держави і перебувають під її юрисдикцією» [46, с. 97]. Характер цих загроз зумовлений внутрішніми чинниками, а їх нейтралізація визначається можливостями органів державної влади.

Зовнішня безпека – це також «міра (рівень, ступінь) захищеності буття людини (індивіда), соціальних груп, суспільства та державних інститутів від небезпек, але джерелами їх є процеси, явища, події тощо, дії (бездіяльність) юридичних та фізичних осіб, які перебувають *поза межами* території держави і не підпадають під її юрисдикцією» [46, с. 97]. Тобто характер цих загроз зумовлений зовнішніми чинниками, а їх нейтралізація визначається не стільки можливостями органів державної влади, скільки спроможностями і станом системи міжнародних відносин, а також місцем і роллю конкретної держави у структурі системи міжнародної безпеки. На зовнішню безпеку здійснює значний вплив стан справ у забезпечення її внутрішньої безпеки, як і навпаки.

Отже, термін «національний інтерес», як і «національна безпека», виникли і використовувалися спочатку переважно щодо зовнішньої політики. У широкий науковий обіг поняття «національний інтерес» увійшло у 1935 р. і має два підходи до тлумачення – реалістичний та ідеалістичний. Сьогодні національний інтерес – це інтегральне вираження інтересів особи, суспільства і держави, які можуть бути реалізовані через політичну систему. Національні інтереси поділяються на внутрішні та зовнішні; життєво важливі, другорядні і критичні; стратегічні, оперативні і тактичні. Натомість,

широкого застосування у теоретичній і практичній політології термін «національна безпека» набув після Другої світової війни. Сьогодні головною властивістю національної безпеки є те, що її розглядають (як і національні інтереси) щодо людини, суспільства і держави як її основних об'єктів. Відтак, національна безпека – це стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх, реальних і потенційних загроз. Видів національної безпеки виділяють найчастіше два – зовнішня і внутрішня. Це поняття відображає провідну роль нації (політичної, громадської спільноти) і держави, які виступають носіями інтересів розвитку суспільства і особи, а держава ще й відіграє роль основного суб'єкта забезпечення національної безпеки.

1.2. Захист і реалізація національних інтересів як основа політики національної безпеки держави

Національні інтереси – це фундаментальна категорія національної безпеки держави. Наведені вище інтерпретації змісту поняття «національна безпека» різними науковцями та у нормативно-правових документах використовують поняття «національні інтереси», а також «загрози», що додатково наголошує на їх тісному взаємозв'язку. Проаналізуємо його особливості.

Так, офіційне визначення терміну «національні інтереси України» викладено в уже згаданому Законі «Про національну безпеку України» (2018 р.). Там зазначено, що національними інтересами є «життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян» [28]. У такому розумінні національними інтересами виступають найбільш важливі пріоритети внутрішньої і зовнішньої політики держави.

Відповідно, для захисту і реалізації цих інтересів держава формує політику забезпечення національної безпеки, але першочерговою ланкою у цьому ланцюгу є формування національних інтересів загалом. Це складний процес, оскільки інтереси тісно переплетені не лише з безпекою, але й з цінностями.

Тут важливо наголосити, що не варто ототожнювати поняття «національні інтереси» з поняттям «національні цінності». Дослідники Г. Ситник і М. Орел підкреслюють: «..основою національних цінностей є соціокультурний конструкт буття народу (нації), а національних інтересів – суспільно-політичний контекст, який, очевидно, є більш динамічним. Тому принципово важливим є те, що формування цінностей у суспільстві є процесом, який може охоплювати сотні і тисячі років, а системи національних інтересів – роки, зрідка десятиліття» [46, с. 82].

Ми вже вказували, що національні інтереси мають колективний характер, тому впливають з потреб громадян чи їх груп, а також інтересів держави, цінностей суспільства. Першочергово вони діляться на групові та особистісні. Потім, як влучно підкреслює дослідниця Н. Москальова, ці «індивідуальні та групові інтереси зважуються, проходять витримку часом, узгоджуються та зводяться до загального, а потім і формуються національні інтереси» [20, с. 31], осердям яких є збереження і зміцнення національного суверенітету. Важливим є також те, що національні інтереси не зводяться лише до якихось соціальних, економічних, культурних та інших потреб або до механічної суми індивідуальних та групових інтересів. Вони повинні становити синтез інтересів особи, суспільства і держави.

Крім того, через обмеженість наявних ресурсів, не всі завдання із забезпечення національної безпеки, а отже і національні інтереси, можуть бути реалізовані одночасно. Тому існує необхідність визначити ієрархію національних інтересів. Це у свою чергу, є істотною передумовою прийняття ефективних управлінських рішень у сфері забезпечення національної безпеки [46, с. 70].

Щодо підходів, які дають змогу встановити цю ієрархію, то найбільш підходящим, на нашу думку, є підхід, який ранжує національні інтереси за ступенем їх важливості для забезпечення національної безпеки. Цей ступінь важливості визначається через оцінку збитків національній безпеці якщо реалізація того чи іншого інтересу буде неналежною, або простіше – якими будуть наслідки нереалізації конкретного національного інтересу. Відповідно, національні інтереси ранжуються як такі, що мають високий, середній та низький ступінь важливості їх реалізації для системи національної безпеки держави [46, с. 71].

Неважко здогадатися, що найвищий ступінь важливості будуть мати такі національні інтереси, як наприклад, збереження територіальної цілісності, національного суверенітету і недоторканості кордонів держави. Це інтереси виживання держави і нації, а тому йдеться про збитки національній безпеці, які є неприпустимими. Це, одночасно, найбільші загрози національній безпеці держави, реалізацію яких держава повинна запобігати будь-якими способами, у тому числі застосовуючи силу. Ми погоджуємося з думкою, що катастрофічність наслідків реалізації цих загроз зумовлює необхідність створити і підтримувати на належному рівні готовності відповідні сили і засоби захисту (збройні сили, спецслужби тощо). Очевидно, що витрати держави (фінансові, матеріальні, кадрові тощо) з цією метою є абсолютно виправданими, бо забезпечують захист від реалізації загрози нанесення таких збитків національній безпеці, які є неприпустимими за будь-яких умов [46, с. 72].

Якщо наслідками нереалізації певних національних інтересів є допустимі або нижчі від допустимих збитки для національної безпеки, які лише певною мірою або взагалі не будуть здійснювати вплив на реалізацію таких інтересів, то такі інтереси треба ідентифікувати як інтереси середнього і низького ступенів важливості відповідно. Водночас, зарахування національних інтересів до таких, що мають низький ступінь важливості, не

означає, що не потрібно взагалі прикладати зусиль і передбачати заходів для їх реалізації [46, с. 73].

Окремо хотілося б звернути увагу на термін «загрози», який, як бачимо, тісно пов'язаний з національною безпекою та національними інтересами. Так, у Законі України «Про національну безпеку України» загрози національній безпеці України тлумачаться як «явища, тенденції і чинники, що унеможливають чи ускладнюють або можуть унеможливити чи ускладнити реалізацію національних інтересів та збереження національних цінностей України» [28].

Під час характеристики чинників, які впливають на національну безпеку, широко використовуються і такі поняття, як «ризик» та «виклик». При цьому деякі дослідники часто їх усіх ототожнюють з поняттям «небезпека» і вважають взаємозамінними. Хоча, на нашу думку, між ними все ж є певні відмінності.

Щодо змісту поняття «загроза», то на думку науковця О. Бодрука, загроза – це базова конструкція національної безпеки, яка розуміється як реальна ознака небезпеки [3]. Український вчений В. Мунтіян вважає, що загроза – це реальна, але не фатальна можливість заподіяння шкоди [22]. Становить інтерес думка дослідника А. Качинського, який підкреслює, що поняття «загроза» відображає можливість (імовірність) виникнення певних несприятливих умов різного характеру, які можуть призвести до заподіяння якоїсь шкоди (збитку) [10].

Щодо поняття «виклик», то уже згаданий В. Мунтіян вважає викликом «прагнення однієї держави (групи держав) до протидії іншій державі (групі держав) у реалізації національних інтересів» [22, с. 8]. Але здебільшого ті, хто вживає це поняття, ототожнюють його з поняттям «загроза». Хоча більш правильним буде ідентифікувати виклики як проблеми, що у певний час і з певних причин актуалізувалися і мають важливе значення для національної безпеки. Нюанс у тому, що такі проблеми-виклики не вимагають

невідкладного втручання, однак їх загальне ігнорування може призвести до їх переростання у загрозу.

Під поняттям «ризик» багато фахівців розуміють: 1) можливість того, що діяльність або бездіяльність людини (групи) призведе до негативних наслідків; 2) діяльності в умовах підвищеної небезпеки з надією на певний успіх [46, с. 112]. Водночас деякі фахівці, зокрема й згаданий нами А. Качинський, використовують поняття «ризик» для кількісної оцінки ймовірного розміру збитків національній безпеці у разі настання небажаних подій; як міру (ступінь) «небезпеки» [10]. Таким чином, у першому випадку ризик майже не відрізняється від загрози, а у другому – виступає кількісною оцінкою небезпеки під час реалізації національного інтересу (національній безпеці).

Відтак, з огляду на сутність понять «виклик», «загроза» та «ризик», науковці Г. Ситник і М. Орел пропонують наступну ієрархію небезпек для національних інтересів за ступенем їх негативного впливу на реалізацію:

- 1) «потенційний виклик (накопичення певного потенціалу протидії реалізації національним інтересам є, але ризик нанесення шкоди національній безпеці не є очевидним);
- 2) реальний виклик (формування потенціалу протидії реалізації національних інтересів завершилося, і ризик нанесення шкоди національній безпеці стає очевидним);
- 3) потенційна загроза (шляхом офіційних політичних, економічних чи інших дій, без застосування засобів збройної боротьби завдається шкода національній безпеці, масштаби якої не зачіпають життєво важливих національних інтересів, але ризик нанесення такої шкоди є очевидним);
- 4) реальна загроза (завдання шкоди життєво важливим національним інтересам без використання засобів збройної боротьби є очевидним; масштаби шкоди мають локальний характер, але ризик, що вони набудуть комплексного характеру, є значним);

5) реальна небезпека (найвищий ступінь загрози, коли ризик завдання максимально великої шкоди життєво важливим національним інтересам є найвищим, тобто шкода набуває комплексного характеру, війна розпочалася або може розпочатися в будь-який момент)» [46, с. 115-116].

Запропонований підхід до послідовності розгортання небезпек для національних інтересів звісно може бути доповнений або уточнений, проте він є надзвичайно влучним з точки зору підкреслення взаємозв'язку між національними інтересами держави та її національною безпекою. Адже він дає змогу виконати низку завдань щодо забезпечення національної безпеки (наукових та практичних), зокрема:

- дає можливість ідентифікації і класифікації будь-якого явища як виклику, загрози або небезпеки національним інтересам;
- дає змогу підбирати, планувати та вживати заходи щодо забезпечення національної безпеки відповідно до «ступеня небезпечності» того чи іншого явища, процесу чи ситуації;
- важливий з точки зору визначення та уточнення національних цілей;
- передбачає можливість кількісно оцінити рівень небезпеки національній безпеці через визначення можливих ризиків завдання шкоди національним інтересам за тих чи інших умов їх реалізації [46, с. 119-120].

Безпосередній захист і реалізація сформованих національних інтересів відбувається через різні інститути політичної системи, де держава виступає основним механізмом їх забезпечення, оскільки, як наголошує Н. Москальова, «без національної держави реалізація національних інтересів національної спільноти зводиться до нуля» [20, с. 31]. Саме на державу покладене завдання сформулювати концепцію національної безпеки, в якій будуть враховані інтереси держави, суспільства, громадянина, і вона ж має розробити систему забезпечення національної безпеки. Як стверджує науковець В. Ліпкан «Національна безпека забезпечується проведенням

єдиної державної політики в усіх сферах життєдіяльності, системою заходів економічного, політичного та організаційного характеру, адекватних загрозам і небезпекам життєво важливим інтересам особи, суспільства та держави через органи законодавчої, виконавчої та судової влади» [15, с. 57].

Забезпечення національної безпеки у різних сферах життєдіяльності суспільства та держави дає змогу розрізнити найбільш значущі її складові: міжнародна, воєнна, політична, економічна, екологічна та інформаційна безпека [21, с. 172].

Як підкреслює дослідник О. Мотайло, «під міжнародною безпекою розуміється стан міжнародних відносин, система політичних, економічних, науково-технічних, культурних, військових, дипломатичних та інших стійких взаємозв'язків і взаємодій суб'єктів міжнародних відносин (держав, міждержавних урядових і неурядових об'єднань, організацій, політичних партій), який забезпечує життєдіяльність, співпрацю і взаємодію держав, спілок, об'єднань і світового співтовариства в цілому в умовах гарантованої захищеності їх життєво важливих інтересів від різних загроз» [21, с. 172]. На нашу думку, міжнародна безпека може бути визначена складовою національної безпеки тільки опосередковано, оскільки вона є чимось зовнішнім, адже не залежить виключно від зусиль однієї держави.

Воєнна безпека – це стан, при якому повністю відсутня або нейтралізується можливість нанесення особі, суспільству, державі шкоди засобами збройного насильства. Закон «Про національну безпеку України» визначає її як: «захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від воєнних загроз» [28].

Тут варто звернути увагу на те, що згаданий Закон України виокремлює державну безпеку як «захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від реальних і потенційних загроз

невоєнного характеру» [28]. Тому фактично, всі наведені нижче складові національної безпеки можна віднести до «підтипів» державної безпеки.

Політична безпека – це стан внутрішньої безпеки держави, її влади і політики, при якому попереджаються загрози політичним інтересам країни, народу, суспільства, громадян, забезпечується політична і соціальна стабільність, а також зберігається конституційний лад.

Науковець О. Мотайло вважає інформаційну безпеку держави – станом, при якому збереженими є інформаційні ресурси держави і захищені законні права особистості та суспільства в інформаційній сфері у контексті забезпечення конфіденційності, цілісності та доступності інформації [21, с. 172].

Економічна безпека характеризується відсутністю чи попередженням загроз для розвитку економічних систем різного рівня: домогосподарства, підприємства і організації, економіки регіонів, економічна система держави у цілому.

Основу соціальної безпеки, як підкреслює О. Мотайло, становить «захищеність життєво важливих інтересів людини, громадянина, суспільства, за якої забезпечуються соціальний прогрес та економічний розвиток, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам у соціальній сфері, зокрема у сфері соціальної політики та пенсійного забезпечення, міграційної політики, охорони здоров'я, освіти, культурного розвитку населення тощо» [21, с. 173].

Екологічна безпека – це стан, за якого відсутні або попереджаються антропогенні загрози навколишньому середовищу, а також наслідки стихійних лих і катастроф.

Таким чином, забезпечення національної безпеки залежить від ступеня забезпечення воєнної та державної (політичної, економічної, інформаційної, соціальної, екологічної) безпеки, а також від стану міжнародної безпеки.

Підсумовуючи, схематично національну безпеку держави у її взаємозв'язку з національними інтересами та загрозами їм можна зобразити наступним чином (Рис. 1.1):

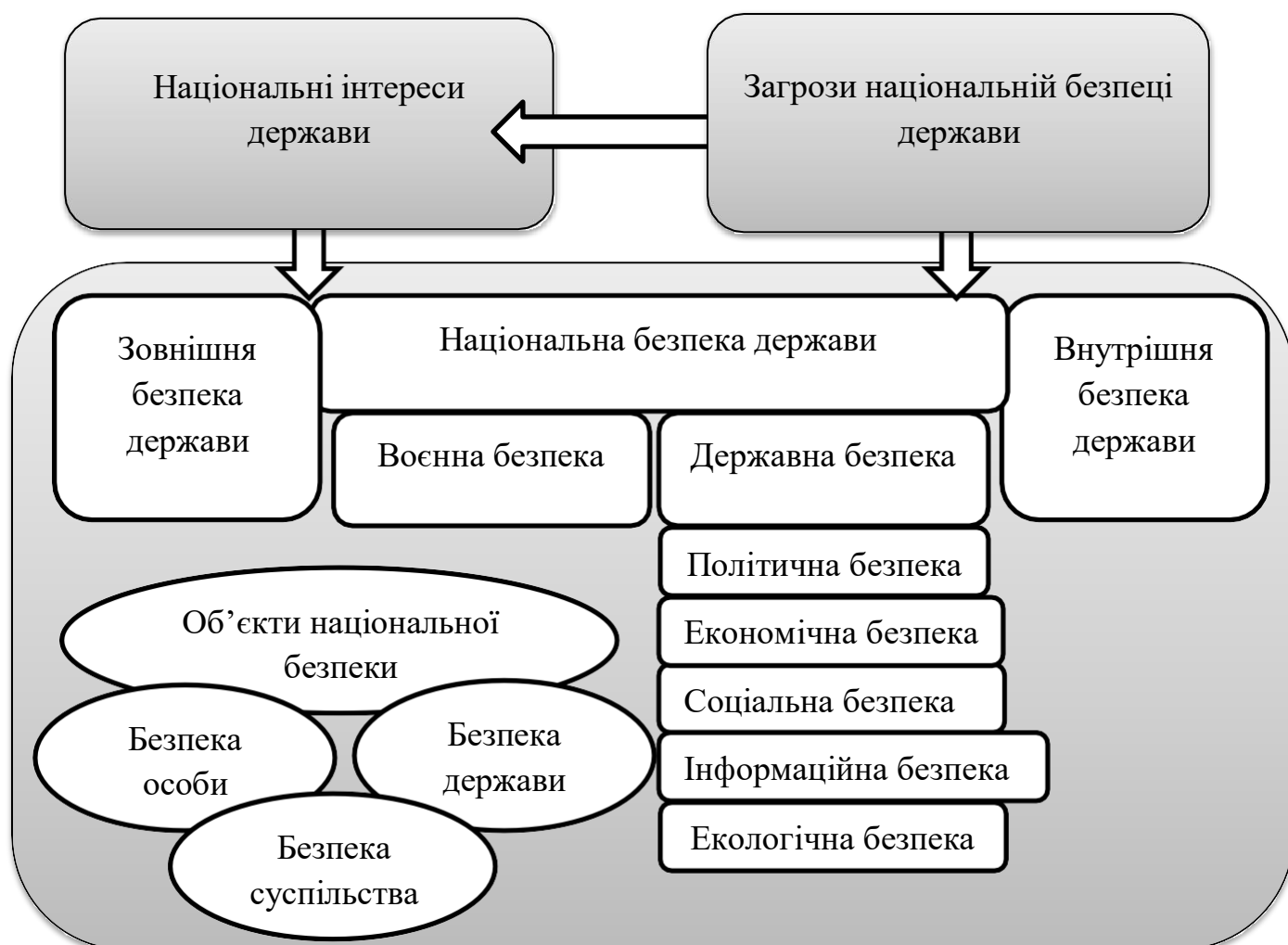

Рисунок 1.1. Національна безпека держави

Джерело: розроблено автором

Отже, національні інтереси – це, так би мовити, найбільш важливі пріоритети внутрішньої і зовнішньої політики держави, для захисту і реалізації яких вона формує політику забезпечення національної безпеки. Першочергово на державному рівні формується перелік національних інтересів, а також визначається, у зв'язку з браком ресурсів для реалізації, їх ієрархія за ступенем важливості для забезпечення національної безпеки. Цей ступінь важливості (високий, середній і низький) визначається через оцінку збитків (загроз, небезпек) національній безпеці якщо реалізація того чи

іншого інтересу буде неналежною. Безпосередній захист і реалізація національних інтересів відбувається через різні інститути політичної системи держави, оскільки саме на неї покладено завдання сформулювати концепцію національної безпеки, в якій будуть враховані інтереси держави, суспільства, громадянина, і вона ж має розробити систему забезпечення національної безпеки. Останнє дуже залежить від ступеня забезпеченості її складових – воєнної та державної (політичної, економічної, інформаційної, соціальної, екологічної) безпеки, а також від стану міжнародної безпеки.

РОЗДІЛ 2

ПОЛІТИКА У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

2.1. Становлення концепції національних інтересів України

Наступним етапом нашого дослідження буде формування уявлення про становлення концепції національних інтересів України, тобто всебічний аналіз тих пріоритетів зовнішньої і внутрішньої політики, які визначені сьогодні як національні інтереси нашої держави, а також їх переоцінка та суспільне усвідомлення на сучасному етапі.

Підкреслимо, що становлення такої концепції національних інтересів відбулося одразу зі здобуттям незалежності Україною, коли були прийняті Декларація про державний суверенітет України та Акт проголошення незалежності України [24, с. 87]. Так, у Декларації про державний суверенітет України, прийнятій 16 липня 1990 р., «Верховна Рада Української РСР, виражаючи волю народу України, прагнучи створити демократичне суспільство, виходячи з потреб всебічного забезпечення прав і свобод людини, шануючи національні права всіх народів, дбаючи про повноцінний політичний, економічний, соціальний і духовний розвиток народу України, визнаючи необхідність побудови правової держави, маючи на меті утвердити суверенітет і самоврядування народу України» [5] проголосила державний суверенітет і у 10-ти розділах описала його основні засади. У Акті проголошення незалежності України, прийнятому 24 серпня 1991 р., Верховна Рада УРСР урочисто проголосила «незалежність України та створення самостійної української держави – України» і наголосила на неподільності і недоторканності території держави [31]. Тези, викладені у цих документах, можна вважати першими сформульованими і законодавчо закріпленими національними інтересами новоствореної держави.

У подальшому основу концепції національних інтересів України було закладено багатьма іншими нормативно-правовими актами різної юридичної сили. Науковець Ф. Медвідь наводить їх практично повний перелік, частину з яких ми далі проаналізуємо детальніше: «Конституція України, Постанова ВРУ від 2 липня 1993 р. «Про основні напрямки зовнішньої політики України», Концепція (Основи державної політики) національної безпеки України, Закон України «Про основи національної безпеки України» від 2003 р., Закон України від 1 липня 2010 р. «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо відмови України від здійснення політики позаблоковості» (2014), Закон України «Про національну безпеку України» (2018), Рішення РНБО України та відповідний Указ Президента від 2002 р. «Про Стратегію України щодо Організації Північноатлантичного договору (НАТО)», Універсал національної єдності, Указ Президента України № 389/2012 Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 8 червня 2012 р. «Про нову редакцію Стратегії національної безпеки України», Аналітична доповідь Національного інституту стратегічних досліджень до позачергового Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України у сфері національної безпеки» (2014) склали основу концепції національних інтересів України та окреслили контури Стратегії національної безпеки України» [18, с. 783].

У Конституції України не були прямо виписані національні інтереси держави Україна. Ст. 17 підкреслює, що «захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу» [12], а словосполучення «національні інтереси» згадується тільки у ст. 18, де проголошено: «Зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загально визнаними принципами і нормами

міжнародного права» [12]. Хоча у цьому і немає нічого дивного, адже Конституція є занадто загальним документом, щоб деталізувати це питання.

З цією метою приймалися спеціалізовані нормативно-правові акти (при чому увесь цей блок документів у тому числі був направлений на законодавче закріплення засад політики забезпечення національної безпеки держави). Так, наприклад, Постанова Верховної Ради України «Про основні напрями зовнішньої політики України» від 2 липня 1993 р. (втратила чинність) вперше в історії України визначила базовою вимогою здійснення зовнішньої політики – забезпечення національних інтересів держави і окреслила три їх групи у сфері міжнародних відносин. Це:

- «стратегічні та геополітичні інтереси, пов’язані з забезпеченням національної безпеки України та захистом її політичної незалежності;
- економічні інтереси, пов’язані з інтегруванням економіки України у світове господарство;
- регіональні, субрегіональні, локальні інтереси, пов’язані із забезпеченням різноманітних специфічних потреб внутрішнього розвитку України» [30].

Концепція (Основи державної політики) національної безпеки України від 16 січня 1997 р. (втратила чинність) визначила такі пріоритетні національні інтереси України:

«створення громадянського суспільства, підвищення ефективності органів державної влади та місцевого самоврядування, розвиток демократичних інститутів для забезпечення прав і свобод людини;

досягнення національної злагоди, політичної і соціальної стабільності, гарантування прав української нації та національних меншин України;

забезпечення державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності кордонів;

створення самодостатньої соціально орієнтованої ринкової економіки; забезпечення екологічно та технологічно безпечних умов життєдіяльності суспільства;

збереження та підвищення науково-технологічного потенціалу; зміцнення генофонду Українського народу, його фізичного і морального здоров'я та інтелектуального потенціалу;

розвиток української нації, історичної свідомості та національної гідності українців; розвиток етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності громадян усіх національностей, що складають Український народ;

налагодження рівноправних та взаємовигідних відносин з усіма державами, інтегрування в європейську та світову спільноту» [27].

Відповідно до ст. 6 Закону України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 р. (втратив чинність) визначено наступні пріоритети національних інтересів України:

«гарантування конституційних прав і свобод людини і громадянина; розвиток громадянського суспільства, його демократичних інститутів; захист державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності державних кордонів, недопущення втручання у внутрішні справи України;

зміцнення політичної і соціальної стабільності в суспільстві;

забезпечення розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на всій території України, гарантування вільного розвитку, використання і захисту російської, інших мов національних меншин України;

створення конкурентоспроможної, соціально орієнтованої ринкової економіки та забезпечення постійного зростання рівня життя і добробуту населення;

збереження та зміцнення науково-технологічного потенціалу, утвердження інноваційної моделі розвитку;

забезпечення екологічно та техногенно безпечних умов життєдіяльності громадян і суспільства, збереження навколишнього природного середовища та раціональне використання природних ресурсів;

розвиток духовності, моральних засад, інтелектуального потенціалу Українського народу, зміцнення фізичного здоров'я нації, створення умов для розширеного відтворення населення, збереження та зміцнення інституту сім'ї;

створення умов для повноцінного життя і розвитку дитини, її безпеки, благополуччя, зростання у безпечному сімейному оточенні;

інтеграція України в європейський політичний, економічний, правовий простір з метою набуття членства в Європейському Союзі та в євроатлантичний безпековий простір з метою набуття членства в Організації Північноатлантичного договору; розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами світу в інтересах України» [29].

На сучасному етапі фундаментальні національні інтереси України визначені чинним Законом України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 р. Такими інтересами є:

«1) державний суверенітет і територіальна цілісність, демократичний конституційний лад, недопущення втручання у внутрішні справи України;

2) сталий розвиток національної економіки, громадянського суспільства і держави для забезпечення зростання рівня та якості життя населення;

3) інтеграція України в європейський політичний, економічний, безпековий, правовий простір, набуття членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами» [28].

Базуючись на цьому нормативно-правовому акті, Стратегія національної безпеки України від 14 вересня 2020 р. підкреслює, що «пріоритетами національних інтересів України та забезпечення національної безпеки є:

відстоювання незалежності і державного суверенітету;

відновлення територіальної цілісності у межах міжнародно визнаного державного кордону України;

суспільний розвиток, насамперед розвиток людського капіталу;
захист прав, свобод і законних інтересів громадян України;
європейська і євроатлантична інтеграція» [33].

Як бачимо, становлення концепції національних інтересів, яке активно відбувалося від початку здобуття Україною незалежності, сприяло усвідомленню державою основних внутрішньополітичних та зовнішньополітичних пріоритетів свого розвитку та становленню її політики національної безпеки, яка має бути направлена на захист та реалізацію визначених національних інтересів. Список фундаментальних інтересів неодноразово коригувався, розширювався або скорочувався і на сучасному етапі становить три всеохопні позиції, що стосуються загальних засад функціонування держави та загальних перспектив її розвитку, як внутрішніх, так і зовнішніх.

У порівнянні з попередніми переліками сформованих національних інтересів, які були більш деталізованими, сучасний є максимально загальним. До прикладу, розвиток української нації, національної самосвідомості і мови взагалі не фігурує як національний інтерес України. Хоча, погоджуємося з думкою науковця О. Матети, який стверджує наступне: «Отже, першим у структурі національних інтересів України, що належить до постійної основи національної безпеки, є розвиток української модерної нації. Основоположними принципами у цьому поступі мають бути визнання українських національних цінностей та ідеалів, ґрунтування на українській національній ідеї, побудова національної правової держави і громадянського суспільства на засадах євроатлантичної цивілізації» [17, с. 166]. Відповідно, ця «модерність» передбачає саме політичне, громадянське розуміння нації, а не етнічне. Загалом, існує розуміння чому законодавчо закріплений саме такий, «урізаний» перелік національних інтересів держави на сучасному етапі. Адже у часи існування реальних небезпек ззовні, коли у першу чергу на порядку денному стоїть питання існування держави, інші, найчастіше внутрішні, виклики відходять на задній план. Однак, на нашу думку, це

досить дискусійне питання, яке потребує більш глибокого аналізу у подальшому і коригування переліку національних інтересів по закінченню воєнної агресії.

Щодо оцінки сформованої ієрархії сучасних національних інтересів України, то тут важливою є їх суспільне усвідомлення. Адже усвідомлення і підтримка визначених національних інтересів усіма громадянами важлива з точки зору додаткової консолідації сучасної української політичної нації у непростий час російської збройної агресії на території України. Якщо пункт, який стосується сталого розвитку економіки, громадянського суспільства і держави «для забезпечення зростання рівня та якості життя населення», ніколи не викликав суперечок у суспільстві, то пункт щодо державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу і недопущення втручання у внутрішні справи України перестав викликати сумніви після Революції Гідності, анексії Криму і початку війни на Донбасі, тобто з появою реального «зовнішнього ворога» і реальної небезпеки втрати усього цього. А після початку повномасштабної російської агресії вони навіть помінялися місцями за пріоритетністю для громадян.

За даними на середину 2022 р., ціннісними домінантами для населення України є: державна незалежність, власна безпека і безпека близьких людей. Найменше значення зараз має матеріальний добробут, що є цілком очікуваним [8, с. 330]. Влучно підкреслює дослідниця О. Жуленьова, стверджуючи, що «сьогодні важко знайти жителя України, який/яка б з початком вторгнення не усвідомив/ла, що всі матеріальні статки є доволі мінливими і не мають великого значення, коли стоїть питання виживання себе, своєї родини та країни в цілому» [8, с. 330]. Щодо державної незалежності зокрема, то вона є пріоритетом для населення України, що підтверджують ще й дані дослідження Соціологічної групи «Рейтинг», проведеного у серпні 2022 р.: абсолютна більшість респондентів (86% однозначно і 11% скоріше) підтримала б проголошення незалежності

України, якби сьогодні стояв вибір (у 2021 р. цей показник становив 80%, а у 2012 р. – 62%) [48].

Раніше найбільше дискусій у суспільстві викликало питання інтеграції – європейської та євроатлантичної. Сьогодні ситуація кардинально інша. Як підкреслює дослідник О. Шульга у своїй науковій розвідці: «Утім, з 2014 р. геополітична амбівалентність українського суспільства, яка проявлялася у готовності переважної більшості суспільства обирати одночасно західний та східний вектори розвитку, перестає домінувати. Замість цього, дослідження з року в рік демонструють переважання в суспільній свідомості європейської інтеграційної моделі та, дещо менше, євроатлантичної» [52, с. 42].

До прикладу, у 2020 р. щорічний моніторинг Інституту соціології НАН України щодо пріоритетності співробітництва з Європейським Союзом чи з Російською Федерацією показав наступне: 44% громадян вважали, що на європейський напрям співробітництва має бути високий пріоритет (12% вважали навпаки, що має бути низький); 45% громадян висловилися за скорочення співробітництва з Російською Федерацією (16% респондентів все ще виступали за високий пріоритет співпраці з РФ) [52, с. 43]. Загалом, в Україні з 1990 рр. постійно зростала підтримка вступу до Європейського Союзу, а російське широкомасштабне вторгнення у 2022 р. тільки підсилило цю тенденцію і додатково сприяло нівелюванню регіональних відмінностей, які існували у державі. Так, за результатами опитування проведеного Київським міжнародним інститутом соціології, станом на січень 2023 р. 92% українців підтримували ідею членства України в ЄС, при чому незалежно від регіону (показник по країні становив 88–94%, у тому числі на Сході – 88%) [19, с. 31].

Якщо ж проаналізувати відповіді до 24 лютого 2022 р. щодо євроатлантичних настроїв, тобто питання військового співробітництва чи то з НАТО, чи то з РФ, то ситуація перевернується з оцінками щодо ЄС та РФ, які наведені вище. За згадуваним моніторингом Інституту соціології НАН України у 2020 р., 49% респондентів підкреслювали необхідність військового

співробітництва з НАТО і 56% респондентів виступали проти військової співпраці з РФ [52, с. 43-44].

У підсумку, можна сміливо говорити про те, що ще до початку повномасштабної війни Росії проти України мало місце переважання підтримки проєвропейської та євроатлантичної інтеграції у суспільстві, принаймні тієї його частини, яка чітко визначилася, оскільки існувала значна частка громадян, яким важко було надати однозначну відповідь: щодо питання європейської інтеграції – це 18%, а щодо євроатлантичної – аж 27% [52, с. 43-44].

Чіткість у геополітичний вектор думок українців принесло повномасштабне вторгнення РФ. За даними уже згадуваного опитування Київського міжнародного інституту соціології, яке було проведено у січні 2023 р., рекордною стала підтримка українцями членства України в НАТО – 86% респондентів підтримали таку ініціативу. За регіональним розподілом – це 80–92%, де 92% – підтримка серед мешканців західних областей і 80% – підтримка серед жителів східних областей України [19, с. 32].

Таким чином, становлення концепції національних інтересів почалося зі здобуттям незалежності Україною. Основу цієї концепції було закладено спеціалізованими нормативно-правовими актами, серед яких: Постанова «Про основні напрями зовнішньої політики України» (1993 р.); Концепція (Основи державної політики) національної безпеки України (1997 р.); Закон «Про основи національної безпеки України» (2003 р.) тощо. На сучасному етапі фундаментальні національні інтереси України визначені Законом «Про національну безпеку України» (2018 р.) та Стратегією національної безпеки України (2020 р.). Становлення концепції національних інтересів сприяло усвідомленню державою основних пріоритетів свого розвитку та становленню її політики національної безпеки. Список фундаментальних інтересів неодноразово коригувався, розширювався або скорочувався і на сучасному етапі становить три всеохопні позиції, що стосуються загальних

засад функціонування держави та загальних перспектив її розвитку (внутрішніх і зовнішніх), що однозначно мають суспільну підтримку.

2.2. Правові основи державної політики національної безпеки

Забезпечення національної безпеки – одна з найважливіших функцій держави як політичного інституту. Адже держави, які не є здатними забезпечити свою національну безпеку, можуть позбутися власного державного суверенітету. Відтак, розуміння базових засад державної політики національної безпеки дозволяє найбільш ефективно обирати засоби і напрями її забезпечення, які були б адекватними до масштабів і характеру загроз національним інтересам. Науковець А. Лясота підкреслює цей зв'язок між теорією і практикою, наголошуючи, що політика національної безпеки реалізується у три етапи:

- 1) створення нормативно-правових актів, що регулюють відповідні питання, встановлюють правила гри та відповідальність суб'єктів у цій сфері;
- 2) створення нових державних інституцій або розширення компетенції для вже існуючих щодо вирішення завдань із забезпечення національної безпеки;
- 3) застосування у процесі діяльності визначених державних інституцій конкретних, встановлених правовими нормами, засобів і шляхів державного регулювання у сфері національної безпеки [16, с. 189].

Щодо національної безпеки України, то за своєю суттю, якщо не повторювати її законодавче визначення, яке ми наводили у розділі 1, вона є багатогранним явищем, що залежить від об'єктивних процесів у різних сферах (воєнній, політичній, економічній, соціальній та інших), а також від сукупності впливу прямих та опосередкованих факторів (географічних, природно-кліматичних, історико-культурних, демографічних, геополітичних тощо). Також варто пам'ятати, що з позицій системного підходу національна

безпека України є підсистемою глобальної міжнародної безпеки. Водночас, вона сама є складною системою, що має власні складові елементи-напрями.

Як підкреслює науковець М. Співак, з моменту здобуття незалежності, без належного попереднього досвіду, наша країна практично з нуля почала вибудовувати засади державної політики національної безпеки [49, с. 1049]. Про окремі нормативно-правові акти уже йшла мова вище у контексті їх формування концепції національних інтересів України, тому зараз підкреслимо значення найбільш засадничих з них щодо формулювання основ політики національної безпеки.

Концептуальним політичним документом у структурі державної політики забезпечення національної безпеки будь-якої країни є Стратегія національної безпеки. Це основний документ довгострокового планування, котрим визначені основні засади державної політики у сфері національної безпеки [49, с. 1049].

Однак найпершим засадничим документом у досліджуваній сфері нашої країни стала Концепція (основи державної політики) національної безпеки України, яка була прийнята, як ми вже згадували, у 1997 р. (втратила чинність у 2003 р. на підставі прийняття спеціалізованого Закону «Про основи національної безпеки України»). Вона визначила загальні положення і принципи у цій сфері; національні інтереси та загрози національній безпеці України у політичній, економічній, соціальній, воєнній, екологічній, науково-технологічній, інформаційній сферах; основні напрями державної політики за вказаними сферами, систему забезпечення національної безпеки та її основних суб'єктів [27].

Відтак, першою «класичною» Стратегією національної безпеки України стала прийнята у 2007 р. Стратегія «Україна у світі, що змінюється», що закріпила «принципи, пріоритетні цілі, завдання та механізми забезпечення життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз» [41]. Вона визначила стратегічними пріоритетами політики національної безпеки України: «досягнення

національної єдності та консолідації суспільства»; «підвищення ефективності системи державного управління та місцевого самоврядування»; «забезпечення прийняттого рівня економічної безпеки»; «забезпечення енергетичної безпеки»; «досягнення високих соціальних стандартів, вирішення на цій основі нагальних демографічних проблем»; «створення безпечних умов життєдіяльності населення»; «реформування інститутів сектору безпеки – Збройних Сил України, інших військових формувань та правоохоронних органів»; «прискорення реалізації судової реформи»; «розвиток системи демократичного цивільного контролю над Воєнною організацією та правоохоронними органами держави»; «забезпечення сприятливих зовнішніх умов для розвитку та безпеки держави» [41].

Нова Стратегія національної безпеки України була затверджена у 2015 р. на тлі анексії Криму Росією і початку війни на Донбасі. Основними її цілями були визначені:

- «мінімізація загроз державному суверенітету та створення умов для відновлення територіальної цілісності України у межах міжнародно-визнаного державного кордону України, гарантування мирного майбутнього України як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави;
- утвердження прав і свобод людини і громадянина, забезпечення нової якості економічного, соціального і гуманітарного розвитку, забезпечення інтеграції України до Європейського Союзу та формування умов для вступу в НАТО» [40].

Характерною особливістю Стратегії національної безпеки 2015 р. стала пріоритетність на інтеграції до Європейського Союзу та особливому партнерстві з НАТО. До основних напрямів державної політики національної безпеки були також віднесені забезпечення національної безпеки у зовнішньополітичній сфері, економічна безпека, енергетична безпека, екологічна безпека, інформаційна безпека, кібербезпека, безпека інформаційних ресурсів і безпека критичної інфраструктури [49, с. 1052].

Особливе місце було відведено переліку загроз національній безпеці у кожному із визначених напрямів, а також корупції, неефективності систем державного управління та забезпечення національної безпеки і оборони України як додатковим внутрішнім загрозам національній безпеці [40].

Чинною на сьогодні Стратегією національної безпеки України є Стратегія «Безпека людини – безпека країни», прийнята у 2020 р. Саме у ній вперше обґрунтовані засади, на яких базується державна політика національної безпеки. Це стримування, стійкість і взаємодія:

- 1) «стримування – розвиток оборонних і безпекових спроможностей для унеможливлення збройної агресії проти України;
- 2) стійкість – здатність суспільства та держави швидко адаптуватися до змін безпекового середовища й підтримувати стале функціонування, зокрема шляхом мінімізації зовнішніх і внутрішніх уразливостей;
- 3) взаємодія – розвиток стратегічних відносин із ключовими іноземними партнерами, насамперед з Європейським Союзом і НАТО та їх державами-членами, Сполученими Штатами Америки, прагматичне співробітництво з іншими державами та міжнародними організаціями на основі національних інтересів України» [33].

Підкреслено, що реалізація пріоритетів національних інтересів України та забезпечення національної безпеки (про які вже йшлося вище) повинні забезпечуватися за наступними напрямками: «відновлення миру, територіальної цілісності та державного суверенітету... ..на основі міжнародного права; здійснення... ..заходів, спрямованих на припинення Російською Федерацією незаконної окупації Автономної Республіки Крим та міста Севастополь; продовження реалізації заходів з оборони та стримування, активного використання переговорних форматів та консолідації міжнародного тиску на Російську Федерацію...; використання всіх наявних механізмів ООН, Ради Європи, ОБСЄ, інших міжнародних організацій для консолідації міжнародної підтримки України у протидії російській агресії...; розвиток відносин зі Сполученими Штатами Америки, Сполученим

Королівством Великої Британії і Північної Ірландії, Канадою, Федеративною Республікою Німеччина, Французькою Республікою, сусідніми та іншими державами, а також із міжнародними організаціями для забезпечення міжнародної безпеки та протидії спільним викликам і загрозам, мінімізації їх впливу на Україну; повна імплементація Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом... ...з іншої сторони, та модернізація її параметрів там, де необхідно... ...з метою набуття повноправного членства України у Європейському Союзі; розвиток особливого партнерства з Організацією Північноатлантичного договору з метою набуття повноправного членства України в НАТО; посилення спроможностей Збройних Сил України, інших органів сектору безпеки і оборони; сталий розвиток національної економіки та її інтеграція в європейський економічний простір» [33] та деякі інші.

Таке визначення загальних положень політики у сфері національної безпеки дало змогу надати детальний перелік і обґрунтування поточних і прогнозованих загроз національній безпеці та національним інтересам з урахуванням зовнішніх та внутрішніх умов, а також охарактеризувати основні напрями забезпечення національних інтересів і безпеки як у зовнішньополітичній, так і у внутрішньополітичній діяльності держави.

Проаналізувавши природу і зміст Стратегії національної безпеки 2020 р., дослідниця М. Співак підкреслила, що у ній забезпечення національної безпеки виходить з усвідомлення проблеми як потреби досягнення безпеки у процесі боротьби із загрозами та/або небезпеками – «прогнозуваннями», «виявленнями», «попередженнями», «убезпеченнями», тощо, саме «негативних наслідків» [49, с. 1052].

У подальшому Стратегія національної безпеки України стала основою для розробки документів щодо планування у різних сферах національної безпеки і оборони, наприклад: Стратегія воєнної безпеки України (2021 р.) [37]; Стратегія розвитку оборонно-промислового комплексу України (2021 р.) [36]; Стратегія інформаційної безпеки (2021 р.) [35]; Стратегія

кібербезпеки України (2021 р.) [34]; Стратегія забезпечення державної безпеки (2022 р.) [38] тощо.

Отже, погодимося з висновком М. Співак, що усі три Стратегії національної безпеки, прийняті в Україні, були або є документами довгострокового планування, які відповідно до подій часу, коли вони були прийняті, відрізняються не тільки структурно, але й змістовно [49, с. 1054]. Документ 2007 р. показав свою неефективність через реалізований у 2014 р. факт початку російської агресії. Документ 2015 р. був прийнятий у найкоротші терміни і став дуже доречним як військова доктрина на перших етапах агресії. Сучасний документ 2020 р. є найбільш виваженим і деталізованим, адже чітко визначає поточні та прогнозовані загрози національній безпеці; напрями зовнішньополітичної та внутрішньополітичної діяльності; напрями і завдання реформування й розвитку сектору безпеки і оборони; ресурси, необхідні для їх реалізації тощо [49, с. 1055].

Однак при усій важливості чинної Стратегії національної безпеки України, вона має другорядну роль щодо Конституції України і Закону «Про національну безпеку України» (2018 р.) як актів вищого порядку, на яких базується дана Стратегія. Правову основу державної політики національної безпеки і оборони становлять також інші закони України, ратифіковані міжнародні договори й інші нормативно-правові акти нижчого порядку.

Конституція України, як ми вже зазначали попередньо, врегульовує усі сфери суспільних відносин, що виступають предметом національної безпеки; на її основі формується цілісна система державної політики національної безпеки, засади якої визначені у Стратегії національної безпеки України та у Законі «Про національну безпеку України».

Так, п. 2 ст. 3 Закону «Про національну безпеку України» визначає принципи формування державної політики національної безпеки і оборони.

Це:

- 1) «верховенство права, підзвітність, законність, прозорість та дотримання засад демократичного цивільного контролю за функціонуванням сектору безпеки і оборони та застосуванням сили;
- 2) дотримання норм міжнародного права, участь в інтересах України у міжнародних зусиллях з підтримання миру і безпеки, міждержавних системах та механізмах міжнародної колективної безпеки;
- 3) розвиток сектору безпеки і оборони як основного інструменту реалізації державної політики у сферах національної безпеки і оборони» [28].

Визначені принципи дають змогу розмежовувати повноваження органів державної влади, здійснюючи державну політику та приймаючи управлінські рішення у процесі забезпечення національної безпеки держави.

Також законодавчо закріплено, що державна політика національної безпеки має спрямовуватися на такі її напрями: зовнішньополітична, воєнна, державна, економічна, інформаційна, екологічна безпека, кібербезпека, безпека критичної інфраструктури тощо [28].

Основні загрози національній безпеці України та пріоритетні напрями державної політики у відповідних сферах детально визначені, як ми уже підкреслювали, у Стратегії національної безпеки України, але також у інших Стратегіях, які ми перераховували вище, та деяких додаткових нормативно-правових актах у сфері національної безпеки і оборони, що схвалює Рада національної безпеки і оборони України та затверджують укази Президента.

Так, Стратегія національної безпеки України прямо ідентифікує Російську Федерацію, як державу-агресора, що створюватиме довгострокові системні загрози національній безпеці України [33]. Експерти Національного інституту стратегічних досліджень при аналізі безпекового середовища України після початку повномасштабної збройної агресії у 2022 р. також підкреслили, що найбільша група загроз національній безпеці походить від агресивної зовнішньої і воєнної політики РФ [43]. Це добре розуміє законодавець, адже у галузевих безпекових стратегіях було визначено

широкий спектр загроз національній безпеці України, джерелом яких визначено саме Росію.

Інші джерела окремих груп зовнішніх загроз національній безпеці України також винесені у стратегічні безпекові документи. Вони узагальнені експерткою Національного інституту стратегічних досліджень О. Резніковою і до них зараховано: «руйнування створеної після Другої світової війни системи міжнародної безпеки й послаблення впливу міжнародних організацій, що мають забезпечувати дотримання норм міжнародного права»; «зміна клімату, розвиток науки і технологій, просування іншими державами інтересів, які суперечать національним інтересам України» [43] тощо.

Щодо внутрішніх уразливостей для держави і суспільства, які є потенційним загрозами її національній безпеці, то у різних безпекових документах також наведений їх детальний перелік. Експертка Національного інституту стратегічних досліджень О. Резнікова узагальнює і їх: «непослідовність і незавершеність реформ, низька ефективність органів державної влади, корупція, системні вади у сфері інформаційної політики держави, слабкість системи стратегічних комунікацій, вади системи управління державним кордоном, дисбаланси фінансової системи та макроекономічні диспропорції, дефіцит фінансових ресурсів, втрати державного бюджету, низька конкурентоспроможність національної економіки, недостатня захищеність національної економіки, недостатність і ресурсна орієнтованість інвестицій, втрата науково-технічного потенціалу, депопуляція, низький рівень добробуту населення, несприятливі умови для підтримки здорового способу життя, зниження культурного рівня й погіршення емоційного стану населення, системні вади у сфері охорони навколишнього природного середовища, недостатній контроль з боку держави за дотриманням біобезпеки, системні вади у сфері енергетичної безпеки тощо» [43].

Це якнайкраще підкреслює те, що на найвищому рівні державної влади присутнє розуміння тих реальних і потенційних загроз національній безпеці

та національним інтересам України, які визначають її існування на сучасному етапі. Вони чітко окреслені і законодавчо визначені у стратегічних безпекових документах Української держави і становлять основу для її стратегії забезпечення національної безпеки, на якій далі мають базуватися практичні заходи та механізми протидії і захисту від їх негативних впливів.

Отже, правові основи державної політики національної безпеки почали вибудовуватися з моменту здобуття Україною незалежності. Найпершим спеціалізованим документом у досліджуваній сфері стала Концепція (основи державної політики) національної безпеки України (1997 р.), яка визначила загальні положення і принципи; національні інтереси та загрози національній безпеці; основні напрями державної політики у цій сфері. Далі були прийняті Стратегії національної безпеки (2007 р., 2015 р.), які відповідно до подій часу, відрізнялися не тільки структурно, але й змістовно, а також Закон «Про основи національної безпеки України» (2003 р.). Сьогодні правову основу державної політики національної безпеки і оборони становлять Конституція України, яка врегульовує усі сфери суспільних відносин, що виступають предметом національної безпеки; Закон «Про національну безпеку України» (2018 р.), що визначає принципи формування та перелік складових сфер державної політики національної безпеки і оборони; Стратегія національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни» (2020 р.), що вперше обґрунтовує засади державної політики національної безпеки (стримування, стійкість і взаємодія), деталізує напрями реалізації пріоритетів національних інтересів України та забезпечення національної безпеки, надає перелік і обґрунтування поточних і прогнозованих загроз національній безпеці та національним інтересам з урахуванням зовнішніх та внутрішніх умов, а також охарактеризовує основні напрями забезпечення національних інтересів і безпеки як у зовнішньополітичній, так і у внутрішньополітичній діяльності держави; а також інші Стратегії у різних сферах національної безпеки і оборони й деякі додаткові нормативно-правові акти нижчого порядку.

РОЗДІЛ 3

ОПТИМІЗАЦІЯ ЗАСАД ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ВІДПОВІДНО ДО ІСНУЮЧИХ ЗАГРОЗ НАЦІОНАЛЬНИМ ІНТЕРЕСАМ

З наведеного у попередніх розділах ми пам'ятаємо, що національна безпека – це багаторівнева, складна система, де різноманітні життєво важливі інтереси особи, суспільства і держави взаємодіють між собою, а також постійно протистоять внутрішнім і зовнішнім загрозам, тому основною функцією цієї системи є досягнення максимально можливого рівня захищеності цих інтересів від згаданих загроз [50, с. 43-44]. На цьому має бути сфокусована будь-яка державна політика у сфері забезпечення національної безпеки і це ж має бути закладено і чітко прописано у відповідній концепції її національної безпеки. Чи відповідають засади політики національної безпеки Української держави, яка стикнулася з безпрецедентною у ХХІ ст. реальною небезпекою її національним інтересам у формі повномасштабної збройної агресії Росії на її територію, наведеним вище твердженням? Навіть у сучасній ситуації, лише частково.

Масштабні зміни у міжнародній безпековій ситуації від початку нового століття, непередбачуваність і невизначеність зовнішньополітичних чинників підштовхнули Україну до формування нової концепції національних інтересів і на її основі оновлення засад державної політики національної безпеки, що проявилось у творенні абсолютно нових нормативно-правових безпекових документів. Разом з тим проаналізовані у попередньому розділі нормативно-правові акти часто мають багато колізій та прогалин, належним чином не узгоджені між собою тощо, що негативно позначається на механізмі їх реалізації у процесі забезпечення національної безпеки держави.

На нашу думку, у подібній ситуації варто перш за все сформувавши цілісну систему нормативно-правових актів, які б регулювали діяльність

державних, а також недержавних суб'єктів забезпечення національної безпеки. Перші етапи цього процесу уже були пройдені українським законодавцем – було розроблено та впроваджено ЗУ «Про національну безпеку України» і Стратегію національної безпеки України. Однак, щодо останньої, то після її прийняття у 2020 р., ніяких змін до неї більше не вносилося. Вважаємо це значним недоопрацюванням, адже до подібної Стратегії корективи повинні вноситися щорічно відповідно до нових чинників і загроз національним інтересам.

Наступним етапом, який розпочався і майже закінчений, є розробка усіх галузевих стратегій національної безпеки у відповідності із закріпленими у законодавстві сферами безпеки і оборони. Сьогодні існують Стратегії воєнної [37], інформаційної [35], економічної [32], розвитку оборонно-промислового комплексу [36], забезпечення державної безпеки [38], кібербезпеки [34], зовнішньополітичної діяльності [39], екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату [42], енергетичної, продовольчої безпеки, людського розвитку, інтегрованого управління кордонами, біобезпеки та біологічного захисту. Із визначених у Стратегії національної безпеки, поки у розробці Міністерства внутрішніх справ перебуває лише Стратегія громадської безпеки та цивільного захисту України [23]. Це значний прогрес, хоча вважаємо, що зважаючи на зміст галузевих концепцій необхідно також опісля внести корективи у Стратегію національної безпеки України.

Наступним етапом має стати розробка детальних галузевих державних програм або планів заходів, які б виокремлювали конкретні державні органи, що мають відповідати за впровадження тих чи інших конкретних кроків з втілення галузевих і загальної Стратегії національної безпеки України (як наприклад, «План заходів забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану» [26], «Операційний план реалізації у 2022-2024 роках Стратегії екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року» [42] тощо). На даний момент у більшості сфер національної безпеки

такі документи відсутні, що не тільки не дає змогу завершити процес формування цілісної системи нормативно-правового забезпечення державної політики національної безпеки, а й практично втілювати цю політику до життя протистоячи загрозам національним інтересам України.

Крім того, необхідно також запровадити постійний загальний моніторинг чинного законодавства на предмет порушень його системності саме з метою виявити суперечливі і декларативні положення, що суттєво перешкоджає їх ефективному виконанню. Погоджуємося з думкою, висловленою В. Дергачовою та М. Савельєвим, що впровадження подібного комплексу спостереження, аналізу і коригування правового регулювання досліджуваної сфери допоможе усунути проблеми із правозастосуванням таких нормативно-правових актів [6, с. 21-22].

З цих же причин необхідністю є пошук та усунення повторів, прогалин, недоопрацювань і колізій у нормативно-правових документах, а також важливими є розробка і документальна фіксація єдиного категорійно-понятійного апарату щодо національної безпеки, який буде використовуватися як при розробці нових нормативно-правих актів у відповідній сфері, так і під час правозастосування, що дасть змогу уникнути неоднозначності у тлумаченнях основних термінів [44, с. 154].

Загалом, удосконалення національного законодавства щодо забезпечення національної безпеки (як його форми, так і змісту) має стати одним з основоположних напрямів оптимізації засад державної політики у відповідній сфері.

У фокусі засад державної політики національної безпеки України повинні бути забезпечення оборони країни та підтримка державної і громадської безпеки [4, с. 19-20]. Саме тому, державна політика у цій сфері повинна виконувати такі функції:

- світоглядна, щоб сформувані у громадськості чітке уявлення про сучасні засади національної безпеки та шляхи їх забезпечення;

- методологічна, щоб спонукати особу, суспільство і державу вирішувати основні завдання забезпечення національної безпеки спираючись на наукові підходи;
- концептуально-теоретична, щоб продукувати нові ідеї і погляди забезпечення нацбезпеки;
- організаторська, у основі якої безпосереднє управління суб'єктами забезпечення цієї безпеки її засобами, ресурсами і механізмами;
- координаційна, що забезпечує взаємодію різних виділених сфер національної безпеки для підтримки її загального належного рівня;
- інформаційно-аналітична, що забезпечує оцінку геополітичного стану системи у конкретний відрізок часу;
- прогностична, яка дає змогу виявляти нові реальні і потенційні загрози національних інтересам та завчасно шукати перспективні шляхи забезпечення національної безпеки у майбутньому;
- виховна, яка закріплює у громадській думці ідею про необхідність забезпечення національної безпеки [44, с. 175-176].

Однак сучасна державна політика національної безпеки України навіть в умовах реальної небезпеки національним інтересам держави не у повній мірі забезпечує реалізацію усіх цих функцій однаковою мірою.

Наступним напрямом оптимізації засад державної політики у відповідній сфері, на нашу думку, має стати розробка і впровадження практичного механізму забезпечення національної безпеки держави як загалом, так і у різних її галузях. Адже наприклад, Розділ III «Основні напрями зовнішньополітичної та внутрішньополітичної діяльності держави для забезпечення її національних інтересів і безпеки» Стратегії національної безпеки України надає загальний перелік напрямів куди рухатися і чому, але зовсім не деталізує як це зробити. Особливо негативно це позначається на державній політиці забезпечення національної безпеки в умовах триваючої війни Росії проти України.

Такий механізм, вважає А. Рубан, повинен бути системою організаційних, правових і економічних заходів, які дали б змогу запобігати виникненню чи реалізації загроз національним інтересам. Він повинен охоплювати, на думку дослідника, наступне:

«– проведення комплексного незалежного моніторингу економіко-суспільного стану для ідентифікації, прогнозування та запобігання загрозам нацбезпеці;

– установлення гранично допустимих значень соціально-економічних показників (індикаторів), недотримання яких спричиняє нестабільність і конфлікти;

– запровадження заходів на загальнодержавному рівні стосовно ідентифікації й недопущення виникнення таких зовнішніх і внутрішніх загроз, що здатні виявитись для нацбезпеки критичними» [44, с. 151-152].

У його розробці та впровадженні Україна запізнилася уже давно, однак зважаючи на прогнози дослідників щодо того, що Росія на довгі роки залишиться центральним джерелом загроз національній безпеці, що вона і після завершення теперішньої війни не відмовиться від спроб у різний спосіб перешкодити реалізації або хоча б завдати шкоди національним інтересам України, а також буде далі намагатися втручатися у її внутрішні справи, а архітектура міжнародної безпеки зазнає кардинальних і безповоротних змін [43], актуальність вироблення такого механізму не зникла.

У контексті підвищення ефективності цього механізму важливу роль відіграє посилення координації і взаємодії суб'єктів забезпечення національної безпеки всіх гілок влади: законодавчої, виконавчої і судової. Важливим стає не лише належне правове регулювання даної сфери суспільних відносин, але й ефективне виконання органами державної влади відповідних повноважень, що полягає у координації дії усіх суб'єктів, а також об'єднанні усіх засобів і зусиль у єдино заданому напрямі.

Подібна координаційна діяльність має важливе значення, оскільки сприяє вирішенню задач і досягненню цілей через співпрацю, взаємодію,

консолідацію і вироблення взаємно прийнятних засобів, способів, умов і форм. Вона допомагає усунути дублювання і паралелізм функцій і обов'язків, дає змогу оцінити і видозмінити на більш оптимальну організаційну структуру органів, що забезпечують національну безпеку у цілому і їх структурних підрозділів зокрема, веде до налагодження обміну інформацією між різними суб'єктами, скорочення затрат ресурсів (матеріальних, кадрових, часових тощо). Однак в реаліях України констатуємо дублювання та паралелізм, підміну і перебирання на себе невластивих функцій і обов'язків. Так, наприклад, Офіс Президента України часто перебирає на себе невластиві йому функції, підмінюючи Кабінет Міністрів України чи окремі його міністерства, що навіть у реаліях запровадження правового режиму воєнного стану є не завжди виправданим. Відповідно, усе це не дає змогу ефективно впроваджувати окреслені засади державної політики національної безпеки України у життя.

Також хотілося б підкреслити, що однією з вирішальних умов підвищення ефективності механізму забезпечення національної безпеки нашої держави має стати також подолання і усунення корупції як системної проблеми у функціонуванні органів державної влади. При чому не стільки у нормативно-правових актах, яких існує достатньо (адже «непослідовність та незавершеність реформ і корупція» [33] навіть внесені у перелік загроз національній безпеці та національним інтересам України), а саме у конкретних діях. Тут не заглиблюємося у деталі, а лиш констатуємо необхідність, бо дана проблема представляє автономний об'єкт дослідження.

Фактично механізм забезпечення національної безпеки функціонуватиме належним чином тоді, коли наявні інструменти й засоби будуть співвідноситися з чітко визначеними національними інтересами і цінностями, а рішення стратегічного характеру, визначені відповідними засадами державної безпекової політики, будуть ґрунтовані на комплексному аналізі зовнішньополітичних і внутрішньополітичних загроз національній безпеці Української держави, а також матимуть продовження у практичних

програмних документах, які розмежовуватимуть сферу компетенції різних суб'єктів, завдання і результати їх діяльності у сфері забезпечення національної безпеки.

Ми розуміємо, що у перспективі засади державної політики національної безпеки України, відповідно до змін у загрозах національним інтересам і національній безпеці, а також можливій зміні самих національних інтересів у післявоєнний період, повинні бути актуалізовані. Пріоритетні напрями такої політики у післявоєнний період уже зараз визначаються різними дослідниками і науковцям. До прикладу, до таких напрямів на сучасному етапі відносять підвищення рівня обороноздатності й готовності швидко реагувати на нові конфліктні ситуації, підвищення ефективності державного управління та завершення реформ задля вступ України до ЄС, відновлення економічного і людського потенціалу країни [43] тощо.

Відповідно, стратегічним орієнтиром розвитку державної політики національної безпеки України, на нашу думку, має стати формування спроможності забезпечувати свою безпеку, оборону і стійкість як спосіб гарантування власної територіальної цілісності і державного суверенітету, а також мати змогу самостійно обирати необхідність залучення до різних систем чи альянсів колективної, міжнародної безпеки як додатковий фактор забезпечення національної безпеки і оборони. А це стане можливим лише після оптимізації засад державної політики національної безпеки Української держави у напрямках, визначених нами вище.

Отже, сформовані засади державної політики національної безпеки на сучасному етапі не дають змогу ефективно протидіяти загрозам національним інтересам України – вони потребують оптимізації. Першочерговим шляхом такої оптимізації має стати удосконалення національного законодавства щодо забезпечення національної безпеки: завершення формування цілісної системи нормативно-правових актів, які регулюють діяльність суб'єктів забезпечення національної безпеки; запровадження постійного загального моніторингу чинного законодавства на

предмет порушень його системності з метою усунення проблем із правозастосуванням нормативно-правових актів. Важливо також, щоб державна політика національної безпеки України у повній мірі забезпечувала реалізацію усіх властивих їй функцій, адже від цього залежить реалістичність та актуальність її засад, їх розуміння і підтримка громадянами і суспільством. Наступним напрямом оптимізації засад державної політики у відповідній сфері має стати розробка і впровадження практичного механізму забезпечення національної безпеки держави як загалом, так і у різних її галузях. У контексті підвищення ефективності цього механізму важливу роль відіграє посилення координації і взаємодії суб'єктів забезпечення національної безпеки всіх гілок влади. Адже важливим є не лише належне правове регулювання даної сфери суспільних відносин, але й ефективне виконання органами державної влади безпекових повноважень, що полягає у координації дії усіх суб'єктів, а також об'єднанні усіх засобів і зусиль у єдино заданому напрямі.

ВИСНОВКИ

На підставі визначених у вступі завдань, ми дійшли наступних висновків:

1. Термін «національний інтерес», як і «національна безпека», виникли і використовувалися спочатку переважно щодо зовнішньої політики. Перший сприймався як «державний» / «національний» / «всенародний» інтерес, а другий ототожнювався з безпекою зовнішньою, військово-політичною.

У широкий науковий обіг поняття «національний інтерес» увійшло у 1935 р. і має два підходи до тлумачення – реалістичний (засновник – Г. Моргантау) та ідеалістичний (засновник – В. Вільсон). Сьогодні національний інтерес – це інтегральне вираження інтересів особи, суспільства і держави, які можуть бути реалізовані через політичну систему. Національні інтереси поділяються на внутрішні та зовнішні; життєво важливі, другорядні і критичні; стратегічні, оперативні і тактичні. Хоча цей розподіл досить умовний, оскільки усі вони мають геополітичний, внутрішньополітичний та ідеологічний аспекти, відповідно мають як внутрішньополітичне, так і зовнішньополітичне вираження. Фактично, внутрішні національні інтереси відображають безпосередні потреби особи, суспільства і держави, а зовнішні є додатковими умовами для задоволення цих потреб.

Натомість, широкого застосування у теоретичній і практичній політології термін «національна безпека» набув після Другої світової війни. Сьогодні існує велика кількість підходів до розуміння цього поняття, однак головною їх властивістю є те, що національну безпеку розглядають (як і національні інтереси) у тріадному вимірі щодо людини, суспільства і держави як її основних об'єктів. Відтак, національна безпека – це стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх, реальних і потенційних загроз. Це поняття відображає провідну роль нації (політичної, громадської спільноти) і

держави, які виступають носіями інтересів розвитку суспільства і особи, а держава ще й відіграє роль основного суб'єкта забезпечення національної безпеки. Видів національної безпеки виділяють найчастіше два: зовнішня і внутрішня.

2. Базисним поняттям національної безпеки держави є поняття національні інтереси і вони є тісно взаємопов'язаними. Національні інтереси – це, так би мовити, найбільш важливі пріоритети внутрішньої і зовнішньої політики держави, для захисту і реалізації яких вона формує політику забезпечення національної безпеки. Першочергово на державному рівні формується перелік національних інтересів, а також визначається, у зв'язку з браком ресурсів для реалізації, їх ієрархія за ступенем важливості для забезпечення національної безпеки. Цей ступінь важливості (високий, середній і низький) визначається через оцінку збитків (загроз, небезпек) національній безпеці якщо реалізація того чи іншого інтересу буде неналежною.

Під час характеристики чинників, які впливають на національну безпеку, широко використовуються поняття «загроза», «ризик», «виклик» та «небезпека», які часто ототожнюються і вважаються взаємозамінними. Хоча, на нашу думку, між ними все ж є певні відмінності, оскільки загроза – це можливість небезпеки, виклик – це актуалізована на даний момент проблема, а ризик – це міра (кількісна оцінка) небезпеки. Щодо ступеня їх негативного впливу на реалізацію національних інтересів, ієрархічно вони можуть бути розміщені наступним чином: потенційний виклик, реальний виклик, потенційна загроза, реальна загроза і реальна небезпека. Запропонований підхід є надзвичайно влучним з точки зору підкреслення взаємозв'язку між національними інтересами держави та її національною безпекою.

Безпосередній захист і реалізація національних інтересів відбувається через різні інститути політичної системи держави, оскільки саме на неї покладено завдання сформулювати концепцію національної безпеки, в якій будуть враховані інтереси держави, суспільства, громадянина, і вона ж має

розробити систему забезпечення національної безпеки. Останнє дуже залежить від ступеня забезпечення її окремих складових – воєнної та державної (політичної, економічної, інформаційної, соціальної, екологічної) безпеки, а також від стану міжнародної безпеки.

3. Становлення концепції національних інтересів відбулося одразу зі здобуттям незалежності Україною, коли були прийняті Декларація про державний суверенітет України та Акт проголошення незалежності України, у яких містилися перші сформульовані і законодавчо закріплені національні інтереси новоствореної держави. У подальшому основу цієї концепції було закладено спеціалізованими нормативно-правовими актами (при чому увесь цей блок документів у тому числі був направлений на законодавче закріплення засад політики забезпечення національної безпеки держави), серед яких: Постанова «Про основні напрями зовнішньої політики України» (1993 р.); Концепція (Основи державної політики) національної безпеки України (1997 р.); Закон «Про основи національної безпеки України» (2003 р.) тощо. На сучасному етапі фундаментальні національні інтереси України визначені Законом «Про національну безпеку України» (2018 р.) та Стратегією національної безпеки України (2020 р.).

Становлення концепції національних інтересів сприяло усвідомленню державою основних внутрішньополітичних та зовнішньополітичних пріоритетів свого розвитку та становленню її політики національної безпеки, яка має бути направлена на захист та реалізацію визначених національних інтересів. Список фундаментальних інтересів неодноразово коригувався, розширювався або скорочувався і на сучасному етапі становить три всеохопні позиції, що стосуються загальних засад функціонування держави та загальних перспектив її розвитку, як внутрішніх, так і зовнішніх.

Щодо оцінки сформованої ієрархії сучасних національних інтересів України, то тут важливою є їх суспільне усвідомлення і підтримка. Адже це важливо з точки зору додаткової консолідації сучасної української політичної нації у непростий час російської збройної агресії на території

України. І якщо пункт, який стосується сталого розвитку економіки, громадянського суспільства і держави «для забезпечення зростання рівня та якості життя населення», ніколи не викликав суперечок у суспільстві, а пункт щодо державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу і недопущення втручання у внутрішні справи України перестав викликати сумніви з появою реального «зовнішнього ворога» і реальної небезпеки втрати усього цього, то найбільше дискусій у суспільстві викликало питання інтеграції – європейської та євроатлантичної. Сьогодні ж перший і другий пункт помінялися місцями за пріоритетністю для громадян (матеріальний добробут відійшов на задній план, а пріоритетними стали державна незалежність, суверенітет і територіальна цілісність країни). Також геополітичний вектор серед українців став чітким, а підтримка європейської та євроатлантичної інтеграції абсолютною.

4. Національна безпека України є багатогранним явищем, яка залежить від об'єктивних процесів у різних сферах (воєнній, політичній, економічній, соціальній та інших), а також від сукупності впливу прямих та опосередкованих факторів (географічних, природно-кліматичних, історико-культурних, демографічних, геополітичних тощо). Вона є підсистемою глобальної міжнародної безпеки і, водночас, сама є складною системою, що має власні складові елементи-напрями.

Правові основи державної політики у цій сфері почали вибудовуватися з моменту здобуття Україною незалежності. Найпершим спеціалізованим документом стала Концепція (основи державної політики) національної безпеки України (1997 р.), яка визначила загальні положення і принципи; національні інтереси та загрози національній безпеці; основні напрями державної політики у цій сфері. Далі були прийняті Стратегії національної безпеки (2007 р., 2015 р.), які відповідно до подій свого часу, відрізнялися не тільки структурно, але й змістовно, а також Закон «Про основи національної безпеки України» (2003 р.).

Сьогодні правову основу державної політики національної безпеки і оборони становлять Конституція України, яка врегульовує усі сфери суспільних відносин, що виступають предметом національної безпеки; Закон «Про національну безпеку України» (2018 р.), що визначив принципи формування та перелік складових сфер державної політики національної безпеки і оборони; Стратегія національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни» (2020 р.), що вперше обґрунтувала стратегічні засади державної політики національної безпеки (стримування, стійкість і взаємодія), деталізувала напрями реалізації пріоритетів національних інтересів України та забезпечення національної безпеки, надала перелік і обґрунтування поточних і прогнозованих загроз національній безпеці та національним інтересам з урахуванням зовнішніх та внутрішніх умов, а також охарактеризувала основні напрями забезпечення національних інтересів і безпеки як у зовнішньополітичній, так і у внутрішньополітичній діяльності держави; а також інші Стратегії у різних сферах національної безпеки і оборони й деякі додаткові нормативно-правові акти нижчого порядку (розпорядження Кабінету Міністрів, рішення Ради національної безпеки і оборони України тощо).

5. Маємо констатувати, що сформовані на сучасному етапі засади державної політики національної безпеки не дають змогу ефективно протидіяти загрозам національним інтересам України, тому вони потребують оптимізації. Першочерговим шляхом такої оптимізації має стати удосконалення національного законодавства щодо забезпечення національної безпеки (як його форми, так і змісту): 1) завершення формування цілісної системи нормативно-правових актів, які регулюють діяльність державних і недержавних суб'єктів забезпечення національної безпеки, у частині розробки детальних галузевих державних програм або планів заходів, які б виокремлювали конкретні державні органи, що мають відповідати за впровадження тих чи інших конкретних кроків з втілення стратегічних безпекових документів; 2) запровадження постійного загального моніторингу

чинного законодавства на предмет порушень його системності, наявності повторів, прогалин, недоопрацювань і колізій, а також розробка єдиного категорійно-понятійного апарату щодо національної безпеки з метою усунення проблем із правозастосуванням нормативно-правових актів.

Важливо також, щоб державна політика національної безпеки України у повній мірі забезпечувала реалізацію усіх властивих їй функцій (світоглядної, методологічної, організаторської, координаційної, прогностичної, виховної та ін.), адже від цього залежить реалістичність та актуальність її засад, їх розуміння і підтримка громадянами і суспільством, як об'єктами національної безпеки держави.

Наступним напрямом оптимізації засад державної політики у відповідній сфері має стати розробка і впровадження практичного механізму забезпечення національної безпеки держави як загалом, так і у різних її галузях. У контексті підвищення ефективності цього механізму важливу роль відіграє посилення координації і взаємодії суб'єктів забезпечення національної безпеки всіх гілок влади. Адже важливим є не лише належне правове регулювання даної сфери суспільних відносин, але й ефективне виконання органами державної влади безпекових повноважень, що полягає у координації дії усіх суб'єктів, а також об'єднанні усіх засобів і зусиль у єдино заданому напрямі. Подібна координаційна діяльність допоможе усунути дублювання і паралелізм функцій і обов'язків, дасть змогу оцінити і видозмінити на більш оптимальну організаційну структуру органів, що забезпечують національну безпеку у цілому і їх структурних підрозділів зокрема, призведе до налагодження обміну інформацією між різними суб'єктами та скорочення затрат ресурсів. Також однією з вирішальних умов підвищення ефективності механізму забезпечення національної безпеки нашої держави має стати подолання і усунення корупції як системної проблеми у функціонуванні органів державної влади.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрущенко С. В. Україна в сучасному геополітичному середовищі : монографія. Київ : Логос, 2005. 286 с.
2. Антонов В. О. Конституційно-правові засади національної безпеки України : монографія / наук. ред. Ю. С. Шемшученко. Київ : ТАЛКОМ, 2017. 576 с.
3. Бодрук О. С. Структури воєнної безпеки: національний та міжнародний аспекти : монографія. Київ : НППМБ, 2001. 300 с.
4. Валевський О. Л. Держава і реформи в Україні: аналіз державної політики в умовах трансформації суспільства : монографія. Київ : вид-во НАДУ, 2007. 217 с.
5. Декларація про державний суверенітет України. *Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР)*. 1990. № 31. ст. 429. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text>
6. Дергачова В., Савельєв М. Моніторинг національного розвитку як фактор економічної безпеки держави. *Економіка України*. 2010. № 1. С. 19-28.
7. Енциклопедія державного управління : у 8 т. : Т. 1 : Теорія державного управління / наук.-ред. колегія : В. М. Князєв (співголова), І. В. Розпутенко (співголова) та ін. Київ : НАДУ, 2011. 748 с.
8. Жуленьова О. Вплив війни на ціннісні пріоритети / Українське суспільство в умовах війни: колективна монографія / за ред. член.-кор. НАН України, д. філос. н. Є. Головахи, д. соц. н. С. Макеєва. Київ : Інститут соціології НАН України, 2022. С. 326-336.
9. Казакова Л. О. Національна безпека держави: понятійно-категорійний апарат. *Регіональні студії*. 2021. № 24. С. 128-132.
10. Качинський А. Б. Безпека, загрози та ризик. Київ : ІПНБ РНБО; НА СБ України, 2004. 472 с.
11. Ковальський В., Маначинський О., Пронкін Є. Національні інтереси: загроза та її нейтралізація. *Віче*. 1994. № 7. С. 56-69.

12. Конституція України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1996. № 30. ст. 141. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
13. Корж І. Ф. Державна безпека: методологічні підходи до системи складових поняття. *Правова інформатика*. 2012. Вип. № 4 (36). С. 69-75.
14. Лемак О. В. Українська нація і національна безпека: аспекти співвідношення. *Науковий вісник УжНУ*. Серія «Право». 2014. Вип. 27. Том 3. С. 40-44.
15. Ліпкан В. Поняття системи забезпечення національної безпеки України. *Право і безпека*. 2003. № 4. С. 57-60.
16. Лясота А. Є. Механізми реалізації демократичних принципів у політичній системі України: проблема національної безпеки в умовах євроінтеграції. *Вісник Дніпропетровського університету*. Серія : Філософія. Соціологія. Політологія. 2010. Т. 18, № 20 (2). С. 184-191.
17. Матета О. Систематизація та класифікація національних інтересів у контексті національної безпеки України. *Вісник Львівського університету*. Серія філософсько-політологічні студії. 2020. Вип. 31 с. 164-172.
18. Медвідь Ф. Національна безпека і національні інтереси України в глобалізованому світі. *Вісник Львівського університету*. Серія історична. 2017. Спецвипуск. С. 781-789.
19. Можливості та перешкоди на шляху демократичного переходу України. Загальнонаціональне телефонне опитування 4–16 січня, 2023 / Київський міжнародний інститут соціології. 38 с. URL: https://kiis.com.ua/materials/pr/20230223_6/January_2023_Ukraine_wartime_survey_UKR.pdf (дата звернення: 29.10.2024).
20. Москальова Н. П. Концепції національного інтересу в науковій літературі. *Вісник Донецького національного університету*. Серія: Політичні науки. 2016. № 1. С. 29-32.
21. Мотайло О. В. Система національної безпеки держави. *Публічне управління і адміністрування в Україні*. 2020. Вип. 16. С. 171-174.

22. Мунтіян В. І. Реформування Збройних Сил України: погляд крізь призму Держбюджету. *Наука і оборона*. 2003. № 4. С.7-13.
23. Оголошення про початок підготовки Міністерством внутрішніх справ України Стратегії громадської безпеки та цивільного захисту України / Міністерство внутрішніх справ України: офіційний сайт. Дата оновлення: 06.11.2023. URL: <https://mvs.gov.ua/planuvannia/strategiia-gromadskoyi-bezpeki-ta-civilnogo-zaxistu/ogolosennia-pro-pocatok-pidgotovki-ministerstvom-vnutrisnix-sprav-ukrayini-strategiyi-gromadskoyi-bezpeki-ta-civilnogo-zaxistu-ukrayini> (дата звернення: 10.11.2024).
24. Павленко В. С. Національні інтереси та загрози державній безпеці України. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. Серія економічна. Серія юридична. 2022. Вип. 34. С. 84-92.
25. Парахонський Б. Національні інтереси України (духовно-інтелектуальний аспект). Київ: НІСД, 1993. 43 с.
26. Про затвердження плану заходів забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2022 р. № 327-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/327-2022-%D1%80#n10>
27. Про Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України: Постанова Верховної Ради України від 16 січня 1997 р. № 3/97-ВР. URL: https://ips.ligazakon.net/document/f970003?an=1&ed=0000_00_00
28. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII. Дата оновлення: 09.08.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>
29. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19 червня 2003 р. № 964-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text>
30. Про Основні напрями зовнішньої політики України: Постанова Верховної Ради України від 2 липня 1993 р. № 3360-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3360-12#Text>

31. Про проголошення незалежності України: Постанова Верховної Ради Української РСР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1991. № 38. ст. 502. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1427-12#Text>
32. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 серпня 2021 року «Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року»: Указ Президента України від 11 серпня 2021 року № 347/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2021#n2>
33. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 14 вересня 2020 р. № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#n12>
34. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року «Про Стратегію кібербезпеки України»: Указ Президента України від 26 серпня 2021 року № 447/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/447/2021#Text>
35. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію інформаційної безпеки»: Указ Президента України від 28 грудня 2021 року № 685/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#Text>
36. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 18 червня 2021 року «Про Стратегію розвитку оборонно-промислового комплексу України»: Указ Президента України від 20 серпня 2021 року № 372/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/372/2021#Text>
37. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України»: Указ Президента України від 25 березня 2021 року № 121/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#Text>
38. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 грудня 2021 року «Про Стратегію забезпечення державної безпеки»: Указ

- Президента України від 16 лютого 2022 року № 56/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/56/2022#Text>
39. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 липня 2021 року «Про Стратегію зовнішньополітичної діяльності України»: Указ Президента України від 26 серпня 2021 року № 448/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/448/2021#Text>
40. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 26 травня 2015 р. № 287/2015. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2872015-19070>
41. Про Стратегію національної безпеки України: Указ президента України від 12 лютого 2007 р. № 105/2007. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1052007-5496>
42. Про схвалення Стратегії екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 20 жовтня 2021 р. № 1363-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1363-2021-%D1%80#n235>
43. Резнікова О. О. Стратегічний аналіз безпекового середовища України / Національний інститут стратегічних досліджень: офіційний сайт. Дата оновлення: 08.09.2022. URL: <https://niss.gov.ua/news/statti/strategichnyy-analiz-bezpekovoho-seredovyshcha-ukrayiny> (дата звернення: 14.11.2024).
44. Рубан А. В. Державне управління у сфері національної безпеки України: дис. ...кандидата наук з державного управління.. 25.00.05. Харків, 2019. 256 с.
45. Рубан А. В. Національна безпека як об'єкт державного регулювання. *Вісник Національного університету цивільного захисту України*. Серія «Державне управління». 2018. Вип. 2 (9). С. 58-62.
46. Ситник Г. П., Орел М. Г. Національна безпека в контексті європейської інтеграції України: підручник. Київ: МАУП, 2021. 372 с.

47. Ситник Г. П. Державне управління національної безпеки (теорія і практика). Київ : НАДУ, 2004. 408 с.
48. Сімнадцяте загальнонаціональне опитування (17–18 серпня 2022). Ідентичність. Патріотизм. Цінності / Соціологічна група «Рейтинг». URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/s_mnadcyate_zagalnonac_onalne_opituvannya_dentichn_st_patr_otizm_c_nnost_17-18_serpnya_2022.html (дата звернення: 10.11.2024).
49. Співак М. В. Стратегії національної безпеки України: порівняльний аналіз. *The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects: Scientific monograph*. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2022. Р. 1049-1056. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/237/6350/13386-1?inline=1>
50. Сунгуровський М. В. Методологічний підхід до формування системи національної безпеки України. *Стратегічна панорама*. 2001. № 3-4. С. 43-53.
51. Харун О. А., Рожок Т. В. Національні інтереси в забезпеченні національної безпеки України. *Економіка і суспільство*. 2017. Вип. 13. С. 135-138.
52. Шульга О. Зовнішньополітичні орієнтації населення України: критичне сприйняття безальтернативного вектора. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*. Вип. 7 (21). Київ : Інститут соціології НАН України, 2020. С. 42-49.
53. Morgenthau Hans J. *In Defense of the National Interest*. University Press Of America. 1982. 306 p.
54. National Security Act of 1947 / The Office of the Historian. URL: <https://history.state.gov/milestones/1945-1952/national-security-act>
55. Wilson W. Ed., Baker R. S., Dodd W. E. *College and State Educational, Literary and Political Papers (1875-1913)*. Vol. 2. New York: Columbia University Press, 1970. 402 p.